

DR CZÖVEK ANDREA – DR FAZAKAS IDA

Társadalmi egyenlőtlenségek és internethasználati szokások

KUTATÁSI TANULMÁNY⁵

I. Problémafelvetés

Néhány évtizede a technológiai innováció és fejlesztés (PC multimédia, internetes stb.) egyre fontosabb helyet foglal el az emberek életében. A technológiai, információs és kommunikációs forradalom megváltoztatta az emberek mindennapi életét. Gyorsabb az információ terjedése, bővül az egyén és a társadalom kommunikációs tere.

Ez a folyamat különösen felgyorsult az utóbbi 10-15 évben. (Rouet 2005), és a mindennapi élet számos területére kiterjedt: kultúra, politika, oktatási rendszer, egészségügy, adminisztráció, a munka világa, közlekedés, szórakozás és egyébek.

Nem minden szakember értett egyet azzal, hogy ez a technológiafejlődés csak pozitívumokkal, előnyökkel jár. Wolton azt hangsúlyozza, hogy a technológiai fejlődésnek egyik negatív hatása az, hogy az emberek közötti közvetlen kommunikáció, a szociális kommunikáció háttérbe szorul. (Wolton 200, id. Rouet 2005) Breton véleménye szerint ennek a fejlődésnek egy lehetséges negatív hatása az, hogy ezáltal *kitermelődnek újabb szociokulturális egyenlőtlenségek*. (Breton 2000 id. Rouet 2005) *A kutatásunkban mi ez utóbbi felvetés vizsgálatára vállalkozunk.*

5 TÁMOP-4.2.2.C-11/1/KONV Előremutató infokommunikációs technológiák kutatásának támogatása, valamint a kapcsolódó IT szakember-utánpótlás biztosítása című pályázat

Megkülönböztethető és megkülönböztetendő egymástól a hagyományos társadalmi egyenlőtlenségek és a digitális egyenlőtlenségek kapcsolatának két, logikailag eltérő vizsgálata. Az egyik esetben a figyelem arra irányul, hogy a hagyományos társadalmi egyenlőtlenségek hogyan hatnak az infokommunikációs eszközök használatára (a magyarázandó változó az IKT-használat, a magyarázó a társadalmi státusz és annak dimenziói). A másik esetben a kérdés ellentétes irányú: arra vagyunk kíváncsiak, hogy ezen eszközök használata hogyan hat (hat-e) az egyén vagy csoport társadalmi státuszára (a magyarázandó változó a társadalmi státusz és annak dimenziói, a magyarázó változó az IKT-használat). Az első kérdés abban az esetben releváns szociológiailag, ha feltételezzük, hogy a második összefüggés létezik, vagyis a társadalmi rétegzettségben elfoglalt helyre hatással van az infokommunikációs eszközök használata.

Kutatásunkban mi arra keressük a választ, hogy az infokommunikációs eszközök térhódítása hogyan járul hozzá a hagyományos társadalmi egyenlőtlenségekhez.

Az internet társadalmi egyenlőtlenségekre, rétegződésre gyakorolt hatásaival foglalkozva a fő kérdésünk az, hogy az internet terjedésével az egyes társadalmi rétegek közötti különbségek változnak-e, és ha igen, növekednek, avagy csökkennek.

I.2. A kutatás célja:

1. Célunk megvizsgálni, hogy bizonyos meghatározott társadalmi csoportok tagjai mennyire, hogyan használják az internetet (hasznos használati index), vagyis a különböző társadalmi csoportok IKT eszközhasználati szokásainak feltárása.
2. A kutatás célja továbbá, hogy megvizsgáljuk, hogyan zajlik, és mennyire meghatározottak – a társadalmi és a társadalom alrendszereinek működési sajátosságai által meghatározott – a társadalmi rétegződés által az internet és az IKT eszközök mezejében – a digitális térben – a tőkekonverzációs folyamatok.
3. Vizsgálat tárgyává tesszük, hogy a társadalom különböző – speciális sajátosságokkal bíró – csoportjai milyen jellemzőkkel leírható internetesen oldalakon keresnek legszívesebben információkat.

A kutatás kiindulópontjai azok a kérdések, hogy vajon az internet segítségével elvileg könnyebben hozzáférhető erőforrásokkal – gazdasági előnyök, társadalmi és földrajzi távolságokat áthidaló kapcsolatok, kulturális javak stb. – kik élnek, ezek megtudják-e változtatni a társadalom által determinált pozíciót. Illetve hogy azok, akik számára nehezebben elérhetőek, vagy fontosabbak ezek az erőforrások, milyen módon juthatnak hozzá könnyebben ezekhez (pl. idősek a kapcsolatokhoz, az iskolások a pályaválasztást segítő információkhoz stb.). Vagyis milyen jellemzőkkel bíró internetes oldalakon keresnek, illetve a böngésző/kereső által kiadott oldalak közül milyen sajtósságok dominálnak, amelyek alapján egy oldalt megnéznék, ottmaradnak, információkat szereznek róla.

II. A kutatás elméleti háttere

II.1. A társadalmi rétegződés

A kutatásunk az IKT eszközök, illetve az internethasználat társadalmi folyamatokra gyakorolt hatását vizsgálja. Így fontos megérteni azokat az alapvetéseket, amelyek a társadalomra, a társadalmi rétegződésre és a mobilitási folyamatokra vonatkoznak.

A társadalom szerkezetének és a rétegződésének megértéséhez ismerni kell a társadalom fogalmát, melyet Böhm köznapi értelmezésben az együttélés kereteként, sajátos viszonyok rendszereként definiál. Ez azt jelenti, hogy a társadalom egyben az egyéneket egymáshoz fűző kapcsolatrendszer is. (Böhm 2003) Ennek árnyaltabb, részletesebb politikai-szociológiai meghatározása Giddens szerint: „A társadalom a politikai uralom egy adott rendszerének alávetett, különálló területen élő és a körülöttük lévő csoportoktól eltérő identitással rendelkező emberek csoportja.” (Giddens 2003, 693)

Az emberi társadalomnak egyik fő jellemzője, hogy szerkezetük van és tagoltak. (Andorka 2006) Ez a tagoltság azt jelenti, hogy a társadalomban vannak mikro- és makrotársadalmi csoportok. A kisebb csoportok a primer és a szekunder csoportokat jelentik, melyek közé tartoznak a család, a rokonság, a szomszédság, a baráti kör. A nagycsoportok közé a létszámukban is nagyobb rétegeket sorolják, mint az ifjúság csoportját, a nyugdíjasokét, a férfiak vagy a nők csoportját. A társadalom tagoltságán belül a szakem-

berek megkülönböztetik a társadalmi struktúrát, azaz a társadalmi szerkezetet, amely az egyének és a társadalmi csoportok közötti viszonylag tartós viszonyokat jelenti általánosságban, mint pl. az alá- és fölérendeltség. (Bóhm 2003) A társadalom azonban nem az egyének véletlenszerű és formátlan közösségeiből áll, hanem azokból a viszonyokból, melyek a társadalmat alkotó egyének közötti – több-kevesebb – állandóságot is adják. Ez azt jelenti, hogy *a társadalom tagjai között különböző viszonyok és kapcsolatok vannak*, ezért az egyének különböző társadalmi pozíciókkal rendelkeznek, és különböző szerepeket töltenek be. Ezek alapján a társadalmi szerkezet nem más, mint a különböző pozíciókat betöltő egyének és csoportok közötti viszonyok összessége. A különböző szociológiai kutatások eredményei szerint *ezek a pozíciók viszonylag tartósak*, melyben az egyének akár életük végéig is megmaradnak, sőt azok még rajtuk is túlmutatnak, mert ezeket az utódaikra is átörökíthetik, és általában át is örökítik. A társadalomban ezek a státusok vagy pozíciók meghatározott szerepeket és ezen belül viselkedésmódokat követelnek meg, mely szerepek egyben meghatározott viszonyokat is jelentenek, amelyek pedig végeredményben a társadalmi szerkezetet adják meg. (Andorka 2006) Sem a pozíciók, sem az azokat betöltő személyek nem egyelőek, ezért nemcsak az egyén helyzetét, de magát a társadalmat is az egyenlőtlenség jellemzi. A társadalom szerkezetét és felépítését nemcsak a gazdaság befolyásolhatja, hanem erősen meghatározzák azt az intézményei és azok működési mechanizmusai is, melyek hatással vannak a társadalmat alkotó egyének és csoportok életére is. Így mutat a társadalmi szerkezet és az egyenlőtlenség törvényszerű összefüggést. (Andorka 2006)

II.2. Társadalmi mobilitás

A társadalom elemzésével kapcsolatban a szakemberek megkülönböztetnek ún. nyitott, és zárt társadalmakat.

Andorka utalása szerint *egy társadalom annál nyitottabb, „minél kisebb az eltérés a különböző rétegekből származók mobilitási, esélyei, arányszámai között”*. (Andorka 2006, 235) Azaz a társadalom nyitottságát vagy zártságát az egyes rétegek, osztályok közötti átjárás lehetősége minősíti, hogy mennyire könnyű vagy nehéz egy egyén számára, hogy jobb pozícióba, státuszba kerülhessen. A nyitott társadalmak a demokráciával alakultak ki, melyben

a nyitottságot a szakemberek szerint bizonyos esélyegyenlőséggel is kell biztosítani a társadalom tagjai számára. A szociológia ezt a mozgást, átjárást illeti a mobilitás fogalmával. Ezek alapján tehát *a társadalmi mobilitás olyan mozgást jelöl, mely során az egyén pályája vagy a család társadalmi helyzete a társadalmi hierarchiában megváltozik.* Így a mobilitás a mozgási lehetőségre a hely- és helyzetváltoztatásra utal, ami egyben szoros összefüggést mutat az adott társadalom működésével is. A jelenséggel kapcsolatosan többféle felosztást és formát lehet megkülönböztetni. Ez a mozgás történhet vertikálisan, azaz fölfelé és lefelé hierarchikusan, és történhet horizontálisan is, térben és regionálisan, amikor a mozgás magát a helyváltoztatást jelenti, azaz amikor az egyén a változtatása során a társadalmi hierarchiában ugyanolyan szinten marad. (Andorka 2006)

A társadalmi mobilitás folyamatai a strukturális változás legtöbb formájában – a változást előidéző feltételektől függetlenül – lényegi elemek. A társadalmi mobilitást tág értelemben definiáljuk, hogy magába foglalja a személyek társadalmi pozíciók közötti minden mozgását, beleértve a foglalkozási mobilitás és migráció mellett a más vallásra való áttérést, a házasságot, a növekvő jövedelmet, a munkanélküliséget és a politikai kötődés változásait is. Az egyirányú szélsőséges mobilitás megváltoztatja a populáció társadalmi pozíciók közötti eloszlását, ezáltal megváltoztatja a társadalmi struktúrát is. (P.Bau 1997) A társadalmi mobilitás az a jelenség, amely megmutatja, hogy az adott társadalomban milyen jellegű és mekkora mértékű az átáramlás az egyes társadalmi csoportok között, míg az egyéni mobilitás azt jelenti, hogy az egyéneknek milyen lehetőségeik vannak arra, hogy a meglévő társadalmi csoportjukból egy másikba lépjenek át. (Falus szerk. 2003)

II.3. A társadalmi viszonyok újratermelődése

A társadalmi szerkezet, az abban meglévő egyenlőtlenségek és azok újratermelődésének magyarázatára különböző vizsgálatok összefüggései alapján több elmélet is született, melyeket a témát kutató és vizsgáló szakemberek alkottak meg úgy, mint pl. Comte, Durkheim, Marx, Weber, Mead. A társadalmi szerkezet kutatásakor a szociológusok azt vizsgálják, hogy a társadalomban jelen lévő előnyök és hátrányok mennyire igazságosak vagy igazságtalanok, és a különböző társadalmi kategóriák mi alapján különülnek el.

A vizsgálatok szempontjából egydimenziós és többdimenziós társadalomszerkezeti elméleteket lehet megkülönböztetni annak alapján, hogy ezek a kategóriák hány dimenzió szerint különülnek el.

A kutatásunkhoz kapcsolódóan fontosnak tartjuk kiemelni Bourdieu elméletét, melyben a társadalmi szerkezetet a különböző tőkék megléte, fontossága, összefüggései és hatása szerint vizsgálta. Pierre Bourdieu francia szociológus a társadalmi egyenlőtlenségekkel kapcsolatos vizsgálatának eredményei és a francia iskolarendszer kutatása alapján alkotta meg a három-dimenziós társadalomszerkezeti elméletét. Ez a megközelítés és magyarázat építkezik Weber korábbi elméletére, de figyelembe veszi az eddig bekövetkezett változásokat is, így azokkal kiegészülve egy új és komplexebb elméletet fogalmaz meg.

Az újabb felfogásokban az oktatás, a nevelés egyre inkább úgy vetődött föl, mint humán tőke, azaz emberi beruházás. (Bóhm 2003) Ez a megközelítés adja Bourdieu elméletének is az újszerűségét, melyben a tőkét nem közgazdaságtani értelemben használja, mint Schultz. Theodore Schultz közgazdaságtani elmélete szerint az emberi tőke olyan emberi erőforrás, mely az egyén részét képezi. Ezt a tőkét azért nevezi emberi tőkének, mert egyrészt az emberben testesül meg (emberi), és azért tőke, mert a jövőbeli szükségletkielégítés és/vagy -kereslet forrása is egyben. Így ezt a tőkét oly módon lehet megszerezni, hogy az emberek önmagukba, gyerekeikbe ruháznak be. Bourdieu ezzel szemben háromféle tőkét különböztet meg, és azok egymásba való átválthatóságának fontosságával, szerepével magyarázza magát a jelenséget. A háromféle tőke: pénztőke (maga a pénz), kulturális tőke (a műveltség), szociális tőke (társadalmi kapcsolatok). Az utóbbi kettőnek látszólag nincs gazdasági tulajdonsága. Azonban mint köztudott, a látszólag megvásárolhatatlan dolgoknak is megvan a maguk értéke. Csak azért olyan nehéz pénzre váltani őket, mert a *gazdasági jelleg* kifejezett *tagadásának* szándékával jöttek létre. (Bourdieu 1997)

A tőke különböző fajtáinak és alfajtáinak bizonyos időpontban adott elosztási struktúrája a társadalmi világ belső struktúrájának felel meg, vagyis azoknak a benne rejlő kényszereknek, amelyek a társadalmi valóság tartós működését meghatározzák, és a gyakorlat sikeresélyeit eldöntik. (Bourdieu 1997)

A különböző tőkefajták kölcsönös konvertálhatóságának ténye a kiindulópontja azon stratégiáknak, amelyek a tőke újratermelését tudatosan vagy nem szándékoltan célozzák.

Az újratermelés azon stratégiái, amelyek révén a tőkével rendelkező osztályok ösztönösen vagy tudatosan úgy őrzik vagy javítják az osztályviszonyok struktúrájában elfoglalt pozíciójukat, hogy közben megőrzik vagy növelik tőkéjüket, ezek a stratégiák rendszert alkotnak. A stratégiákat egyetlen elv szervezi: a jövővel kapcsolatos beállítottság, diszpozíció, amelyet viszont a csoport objektív jövője alakít ki. A stratégiák a reprodukálható tőke mennyiségétől és szerkezetétől, valamint az intézményesített vagy nem intézményesített reprodukciós eszközök rendszerének állapotától függenek. (Tomay 2002)

Bourdieu szerint a társadalmi újratermelés (reprodukción) a tőkék konvertálásával megy végbe, ezért a tőkemozgás logikája révén fogható fel a társadalmi reprodukció folyamata.

A digitális megosztottságot a korábbi kutatások különböző dimenziók mentén vizsgálják. A főbb magyarázó változók a lakóhely településtípusa, a régiója, a foglalkoztatottsági státusz, a jövedelem, az iskolázottság, a faji/etnikai hovatartozás, az életkor, a nem és a családszerkezet. (DiMaggio et al 2004) Vagyis a digitális megosztottságot vizsgáló változók a hagyományos társadalmi egyenlőtlenségi dimenziók mentén határozódnak meg. A kutatásunk elméleti háttéréként Bourdieu eddig vázolt tőkekonverziós elméletét használjuk. A továbbiakban a bourdieu-i tőkét mutatjuk be részletesen.

II.4. A kulturális tőke

A kulturális tőke három formában létezhet. Elsőként a bensővé tett, *inkorporált állapotban*, a szervezet tartós készségének formájában. Másodikként a *tárgyasult állapotban*, kulturális javak, képek, könyvek, lexikonok, eszközök vagy gépek formájában, melyekben bizonyos elméletek és azok kritikái, problematikák stb. hagytak nyomot vagy valósultak meg. Harmadikként az *intézményesült állapotban*, olyan tárgyasult formában, amelyet azért kell külön kezelni, mert igen sajátos tulajdonságokat kölcsönöz az általa garantált kulturális tőkének. (Bourdieu 1997)

A rekonverziós stratégiák legfontosabbika a gazdasági tőke konvertálása kulturális tőkévé, azaz pl. érdemet igazoló és magas pozíciót megérdemeltté tevő iskolai végzettséggé, majd-e tőke visszakonvertálása valóban magas pozícióvá. Így az iskola átveszi a családtól a helyzetátadó funkciót. Bourdieu szerint a társadalmi reprodukció akkor is végbemegy, ha elvileg bárkinek adott a megfelelő tudás megszerzésének lehetősége. Az iskola úgy végzi el

a társadalmi reprodukciót, hogy a származási egyenlőtlenségeket iskolai egyenlőtlenséggé alakítja az egyén személyes tulajdonságaira visszavezetve, majd az iskolából kikerülve ezek újra gazdasági tőkévé konvertálhatóak. Az iskola értékesíthetővé teszi azt a tőkét, amelyet a család szocializált, de úgy teszi ezt, mintha az egyén belső értékeit jutalmazná. Az elsajátított tudás kellő energiával lehet ugyanolyan a felső, és népi rétegeknél, de az elsajátított tudás használati módja (habitus) sohasem lesz ugyanolyan. (Tomay 2002)

Bourdieu konklúziója azért is fontos megállapítás, mivel az iskolarendszernek elvileg a mobilitás legfontosabb csatornájaként kellene működnie, amely ha demokratikusan működik, az esélyegyenlőséget mint egyik fő célját mindenki számára egyaránt biztosíthatná.

A kulturális tőke legtöbb sajátossága abból a tényből fakad, hogy alapvetően *testre szabott* és valamilyen bensővé tételt (inkorporációt) tételez fel. Az inkorporált tőke olyan tulajdon, amely a „személy” szilárd részévé, habitusává vált, a „tulajdonlásból” itt „tulajdonság” válik. Az inkorporált és ezáltal elsajátított tőke ezért (ellentétben a pénzzel, a birtoklási jogcímekekkel vagy akár a nemesi címekkel) nem adható tovább *rövid időtáv alatt* ajándékozás, öröklés, vétel vagy csere útján. (Bourdieu 1978; 1987; 1997)

Mivel a kulturális tőke továbbadásának és átörökítésének társadalmi feltételei sokkal rejtettebbek, mint ahogyan ez a gazdasági tőkénél történik, gyakran csupán szimbolikus tőkének tekintik. Nem ismerik fel valóságos tőketermészetét azokon a piacokon (például a párválasztás piacán), amelyeken a gazdasági tőke nem kap teljes elismerést. Ebből a valóban „szimbolikus logikából” következik továbbá, hogy a nagyobb kulturális tőke birtoklását „valami különösnek” tartják, ezért további anyagi és szimbolikus profitok bázisává válik.

A kulturális tőkének a gyors és könnyű elsajátítása csak azokban a családokban megy akadálytalanul és idővesztés nélkül végbe, amelyek olyan erős kulturális tőkével rendelkeznek, hogy az egész szocializációs időszak egyúttal felhalmozási időszak is. Ebből következik, hogy a kulturális tőke átadása kétségtelenül a legleplezettebb tőkeátörökítési forma. (Bourdieu 1978; 1987; 1997)

Összességében a különböző tőkeformák hatalmat jelentenek, amelyek meghatározzák a profitszerzés esélyeit egy adott mezőben. Mindazon területeken, amelyekben a kulturális tőke használata elfogadott, a kulturális tőke mennyisége meghatározza a profitszerzés esélyeit mindenki számára, s így hozzájárul a pozíciók kijelöléséhez a társadalmi térben. (Bau 1997)

II.5. A kapcsolati tőke

A társadalmi mobilitás szempontjából a kulturális tőke mellett kiemelt jelentősége van a társadalmi tőkének, amelyre a hazai kutatások az utóbbi évtizedig nem sok figyelmet fordítottak. A társadalmi hálózatok rendszere, amely ugyanúgy érinti a többségi társadalom tagjait, alapvetően meghatározza a kisebbségi lét cselekvésstratégiáit is. Az egyén olyan kapcsolathálóba béklyazva él, mint a család, rokonság, szomszédság, baráti kapcsolatok stb. A kapcsolatok mintázata és minősége befolyásolja az egyén helyzetét és magatartását, következésképp társadalmi mobilitását, tudáshoz fűződő viszonyát, iskolai teljesítményét is. (Elekes 2011)

Egy másik aspektusból nézve a kapcsolati tőke jelentőségét azt mondhatjuk, hogy a társadalmi struktúrában a részek közötti összefüggések az emberek olyan társas kapcsolatai, amelyek társas interakciójukban fejeződnek ki, vagyis olyan személyek közötti kötések, akik különböző csoportokhoz vagy rétegekhez tartoznak. Az azonos vagy egymáshoz közeli pozíciókat betöltők közötti szemtől szembe kapcsolatok valószínűsége meghaladja az egymástól távoli pozíciókat betöltők közötti szemtől szembe kapcsolatok valószínűségét. (Bau 1997)

A társadalmi kapcsolatok gyakorlatban csak olyan anyagi és/vagy szimbolikus *csereviszonyok alapján létezhetnek*, amelyek fenntartásához hozzájárulnak. A kölcsönös elismeréssel és ezáltal a csoporthoz való tartozás elismerésével termelődik újra a csoport, és egyúttal *rögzülnek határai* is, vagyis azok a határok, amelyeken túl a csoport számára lefektetett cserekapcsolatokra (kereskedelem, asztaltársaság, házasság) nem kerülhet sor.

A társadalmi tőke újratermeléséhez elengedhetetlen az állandó csereak-tusokban megvalósuló szakadatlan *kapcsolattartás*, amely újra és újra megerősíti a kölcsönös elismerést. A kapcsolattartás időbe és pénzbe és ezáltal, közvetlenül vagy közvetetten gazdasági tőkébe is kerül. (Bourdieu 1997)

Coleman (1990) megkísérli ötvözni a racionális cselekvések elméletét a csereelmélettel, az igazságos elosztás elméletével és a reciprocitás elvét felhasználó gouldneri gondolatokkal. Ennek során *a társadalmi tőkét úgy definiálja, mint a személyek között létrejövő olyan társadalmi intézményt, amely elősegíti számukra céljaik elérését oly módon, hogy csökkenti a célok eléréséhez szükséges társadalmi költségeket*. Putnam (1993) a társadalmi tőkét mint közjót fogja fel, amely lehetővé teszi a politikai közösségek hatékony cselekvését, a demokratikus kormányzást, a polgári társadalom fejlődését.

A hálózati tőke mindaddig „holt tőke”, amíg a társadalomban meghatározott normák, szabályok, szankciók szerint a gazdasági tranzakciókban fel nem használják.

A hálózati tőke tudástőkeelemeinek (kapcsolatteremtési, kezelési készség stb.) nagysága, minősége szintén fontos szerepet játszik abban, hogy a hálózati tőkét milyen mértékben képes az egyén vagy a csoport hasznosítani.

A hálózati tőke értéket teremt, és cselekvési potenciált jelent. Mivel a relációk, a szereplők, a helyzetek és a szándékok sokfélék, a látszólag hasonló hálózati tőke bizonyos szereplőknek hasznos, másoknak haszontalan lehet. (Czakó–Sík 1995)

Az életutak mobilitási perspektívái egyre inkább felhívták a figyelmet a *granovetteri gyenge és erős kötések szerepére* és azoknak az életutakat meghatározó távlataira.

II.5.1. A gyenge és erős kötések szerepe a társadalmi struktúra alakulásában a gyenge kötések társadalmi integrációra való hatása

A társadalmat a kapcsolati hálózatokon keresztül figyelve azt láthatjuk, hogy a különböző társadalmi rétegek csomókat alkotnak a hálóban. Ezek a csomók valójában egyáltalán nem lennének egymással kapcsolatban, ha ezt a gyenge kötések nem támogatnák. Ebből következik, hogy a *kevés gyenge kötéssel bíró egyének* a társadalmi rendszer távoli részeiből származó hírektől meg lesznek fosztva, és közeli barátaik provinciális híreire és nézeteire szorítkoznak. Ez nemcsak el fogja szigetelni őket a legújabb eszméktől és divatoktól, hanem kedvezőtlen helyzetbe juttathatja őket a munkaerőpiacon is, illetve a társadalmi csoportok közti eligazodást is nehezíti, *így növelve az esélyét általában a társadalmi elszigetelésének is*. Így érthető, hogy a gyenge kötések nélküli társadalmi rendszerek széttöredezettké és inkoherensekké válnak. Az új eszmék lassan fognak terjedni, a tudományos törekvések hátterébe kerülnek, és a faj, etnikum, földrajzi helyzet vagy más jellemzők alapján elkülönült alcsoportok nehezen fogják megérteni, és így elérni egymást. (Granowetter 1991)

Coser érvelése ebben a témában azt sugallja, hogy mivel a hídszerű gyenge kötések valóban összekapcsolják a különböző csoportokat, sokkal nagyobb valószínűséggel kapcsolnak össze egymástól jelentősen különböző egyéneket.

A gyenge kötésnek az egyénre, a munkavállalásra való hatása

A munkahely nemcsak biztos jövedelmet jelent, hanem behelyez bennünket a társadalom valamelyik „polcára”. A munkastátus szoros kapcsolatban áll a társadalmi státussal. Fontos, hogy a kapcsolati tőke hogyan forgatható be a munkaerőpiaci pozíció megszerzésébe, vagyis hogy hogyan konvertálható a kapcsolati tőke a gazdasági tőkét jelentő munkapozícióba.

A gyenge kötéseknek különleges szerepe van az egyének mobilitási lehetőségeiben. Valószínűleg az egyén és a hozzá legközelebb álló személy között van a legnagyobb átfedés a már ismert dolgokkal kapcsolatban, annyira, hogy azok az információk, amelyekről tudomásunk van, valószínűleg nagyobb mértékben egyeznek meg az egyén által már ismertekkel (Granowetter 1991). A „gyenge kötések” az új munkahelyre vonatkozó információk megszerzésének időpontja körüli ritka kapcsolatokkal határozva meg azt tapasztalhatjuk, hogy a szakképzettebb, műszaki és vezető pozícióban lévő munkások nagyobb valószínűséggel hallottak az új munkahelyekről a gyenge kötésekön, mint az erőseken keresztül, míg a többség mindkettőn keresztül értesült róluk. (Granovetter 1974) Ezzel az értelmezéssel megegyezik Lin (1991) és munkatársai megállapítása, miszerint a gyenge kötéseknek csak akkor van pozitív hatásuk a foglalkozási státusra, ha azok az egyént egy magas státusú egyénhez kapcsolják.

A gyenge és erős kötések hasznossága, illetve a hozzájuk jutás egyenlőtlenségei

A gyenge kötések információval látják el az embereket és olyan eszközökkel, amelyek saját társadalmi köreikben nem állnak rendelkezésre, ám az erősebb kötések nagyobb mértékben motiválják a segítségnyújtást, és általában könnyebben elérhetőek.

A mindennapi problémák összes fajtájának van olyan eredménye, hogy felértékelődnek a többnyire homofil erős kapcsolatok. Toronto egy elővárosának segélyhálózatáról készült tanulmányokat összefoglalva Wellman (1979: 1222–1223) megemlíti, hogy „minél szorosabb (erősebb) a bizalmas viszony, annál inkább válik a segítség észlelt elérhetősége a kötés egyik szembeötlően meghatározó részévé”. Számos tanulmány szintén említi, hogy a szegényebb emberek inkább támaszkodnak az erős kötésekre, mint mások. Erickson és Yancey (In: Granowetter 1991) egy Philadelphiáról írt tanulmányának következtetése szerint „a modern társadalom struktúrája olyan, hogy néhány

ember jellegzetesen előnyösnek találja az erős hálózatok fenntartását, és ezek az emberek nagyobb valószínűséggel a fiatalok, a feketék és a kevésbé képzetek””; továbbá az „erős hálózatok – úgy tűnik – a gazdasági bizonytalansághoz és a szociális intézmények hiányához kapcsolódnak”.

Az erős kötések makacs használata a szegényeknél és veszélyeztetetteknél a gazdasági nyomásra adott válasz. Lehetőségek nélkülűnek hiszik magukat. Ugyanakkor azt is látni kell, hogy az erős kötésekben lévő társadalmi energiák nagy koncentrációjának az a hatása, hogy a *szegények kommunikációit olyan zárt hálózatokká töri szét, amelyek között gyenge a kapcsolat; az egyének annyira zártak lehetnek, hogy ezután elveszítik a gyenge kötések kiterjesztésével járó előnyöket.*

Nem csak az általános nehézség serkent az erős kötések használatára. A munkaszerzés minél nagyobb kényszer – pl. nagy az egzisztenciális biztonságvesztés, tartós munkanélküliség esetében stb. –, annál jellemzőbb az erős kötésekben keresztül való munkaszerzés. Az erős kötésű kapcsolatot használóknak nagyobb valószínűséggel volt munkanélküli időszakuk a két állás között, mint azoknak, akik gyenge kötésekkel használtak (1974: 54), és azt látni, hogy amazok a munka iránti nagy szükségükben fordulnak *az erős kötésekhez, mivel ezeket könnyebb elérni, és szívesebben segítenek, jóllehet korlátozott az az információ, amelyet nyújtani tudnak.* (Gyarmati 2009)

Lehetséges, hogy a hídszerű gyenge kötések ösztönzésének stratégiája, amelyet Karweit és munkatársai javasoltak, nemcsak kulturálisan különböző csoportok összekötését eredményezi, hanem szélesebb makrohatásként csökkenti az egyének elidegenedésének mindenre kiterjedő érzését, és növeli az általános társadalmi szolidaritást. (In: Granowetter 1991)

Pool azt állítja például, hogy a gyenge kötések számát növeli a kommunikációs rendszer fejlődése, a bürokratizálódás, a népsűrűség és a piaci mechanizmus terjedése.

II.5.2. Erős és gyenge kötések szerepe a magyar társadalomban

Magyarország mai struktúráját és működésének mechanizmusait nagyon erősen befolyásolja a rendszerváltás előtti időszak és magával a rendszerváltással bekövetkező változások. A rendszerváltás előtt még a hagyományos, *erős kapcsolatoknak a bizalmon alapuló széles körű, intenzív együttműködését* találtuk. A gazdasági együttműködést elősegítő bizalom a rokoni és ba-

rati kapcsolatok mellett kiterjedt a munkatársakra és a szomszédokra egyaránt (Sik 1988, Utasi 1988). A bizalom azonban az elmúlt másfél évtizedben az emberi kapcsolatoknak a korábitól szűkebb körére redukálódott (Utasi 1994), problémáikat az emberek jórészt egyre inkább csak a szűk családdal osztják meg. Elsősorban azért terjedhettek dinamikusan ezek a változások, mert a társadalmat irányító elitek és forrásérős rétegek egyaránt törvényszerű „átmeneti” jelenségként aposztrofálták az egyenlőtlenségek gyors és nagymértékű növekedését. A fokozódó egyenlőtlenséget mintegy a „fejlődéssel járó” szükséges jelenségnek tekintették „a középosztály gazdasági megerősödéséig”. A társadalom legalsó és legfelső decilise között 1982-ben mért 3,8-szeres jövedelemegyenlőtlenség 1994-re már megkétszereződött: 7,3-szeresre változott (Andorka 1996, Ferge 2000). Ezzel a praxissal pedig a társadalomirányítók a „forrásérősök” további gazdasági növekedését, jólétének célját preferálták a többségi társadalom kohéziójával és integrációjával szemben, és tudatosan tovább növelték az egyenlőtlenséget.

Fokozódott a gazdasági-vagyoni egyenlőtlenség, a „vesztes”, forráshiányos rétegek még a korábitól is erősebb családi összekapaszkodásra kényszerültek. Az individuális értékpreferenciák erősödésével párhuzamosan az általánosan forráshiányos, ám határozottan gazdagodáselvű társadalomban *csökkent a magas státusúaknak a lemaradók iránt érzett, azokat segíteni szándékozó szolidaritástudata.*

Összehasonlítva régebbi korokkal napjainkban nagyobb szabadsággal választhatjuk meg a barátainkat, mint tették azt évszázadokkal korábban élt elődeink a merevebb társadalmi réteghatárokat, elzárkózást, „rendies” elkülönülést követelő társadalmakban. *A szabadabb barátválasztás ellenére a barátságokra a házastársi kapcsolathoz hasonló erős kulturális és státushomogómia jellemző.* Az egymással barátságra lépők szabad választásának eredményeként a hasonló társadalmi értékekkel könnyebben érvényre juthat a kapcsolati tőkék zavarmentes cseréje (Wellman–Wortley 1990, Bourdieu 1978, 1980).

A csak a hasonló társadalmi helyzetben lévőkre vagy még inkább a csak a családi kapcsolatokra épülő szolidaritás mégis esélytelenné teszi a legalsó rétegeket a társadalmi érvényesülésre. Nem csak a legalsó rétegeket érinti ez a tendencia, hiszen *minden társadalmi réteget belezár a saját köreibé, gyengítve a társadalmi mobilitási lehetőségeket.*

A szoros baráti vagy családi zárt kapcsolatok, az erős kötések nem alkalmasak külső információk kanalizálására. Ezért a kevés gyenge kötéssel rendelkező egyének helyzete hátrányos, mert kimaradnak az információkból, hisz körülzárja őket a szoros kapcsolatok gyűrűje. Így az elszigeteltség hátrányos helyzetben tarthatja őket, ha társadalmi helyzetükön szeretnének változtatni.

A vizsgálatok igazolták, hogy a család meghatározó, domináns integráló erő a mai magyar társadalomban. Azt is meggyőzően jelzik az arányok, hogy a családon kívüli kötelékek csak relatíve kevesek számára biztosítanak integrációs csatornát. Az integráló kapcsolatok ugyanis kumulatív jellegűek. Ezt jól jelzi, hogy azoknak van nagyobb eséllyel intenzív baráti köteléke, akik erős, intenzív családi kapcsolatokkal élnek. Úgy tűnik, hogy az intenzív erős kapcsolatok a presztízshez hasonlóan viselkednek: minél több van valakinek, annál nagyobb eséllyel képes azt gyarapítani (Mills 1972). Az intenzív erős kapcsolatok által termelődő szociális tőke végül is más tőketípushoz hasonlóan viselkedik: kumulálódik a társadalmi hierarchia kedvező életfeltételeket jelző végpontján, miközben az ellentétes póluson a többi hiányhoz hasonlóan az integráló erős kapcsolatok is nagy eséllyel hiányoznak, és izolációt eredményeznek, fokozzák a negatív érzéseket, csökkentik az életesélyeket.

A roma, mélyszegény vagy szegény fiatalok számára az iskola mint mobilitási csatorna különösen meghatározó, hisz a családok zömének alig van olyan gazdasági vagy kapcsolati tőkéje, amelyet a társadalmi felemelkedés során igénybe lehetne venni. Az ad esélyt, ha van egy-egy tanár az általános vagy a középiskolában, aki bátorítja, segíti és tanácsokkal látja el ezeket a fiatalokat továbbtanuláskor, vagy megjelenik az életükben egy-egy civil szakember, aki új perspektívákat nyit meg, és tanácsadással, pozitív megerősítésekkel szintén segít a továbbtanuláskor. Ezek a tények kiemelik a mobilitás szempontjából meghatározó granovetteri gyenge kötések jelentőségét, amelyek nagy társadalmi távolságok áthidalására képesek, illetve itt kell hangsúlyozni a másodlagos szocializáció jelentőségét is. (Elekes 2011)

II.5.3. A hálózati tőke működési mechanizmusa

A hálózati tőkének nincs fizikai formája, megtestesülése, csak közvetett jelekből lehet következtetni nagyságára, értékére, működőképességére. A felhasználásával termelt érték lehet anyagi jellegű: pénz, vagyon, termék, anyagi szolgáltatás; vagy nem anyagi jellegű: befolyás, presztíz, pozíció, bizalom. A hálózati tőke minden más tőkefajtvá konvertálható. (Czakó 1997)

A közösségre jellemző érintkezési szabályok és viselkedésmódok határozzák meg a hálózati kapcsolatok tőkévé alakításának módját, az intézménnyé alakulás mikéntjét. A partnerek közötti személyes viszony – bizalom/bizalmatlanság és kölcsönösség/egyoldalúság, függés/függetlenség – szerint lehet e szabályok közül a legmegfelelőbbet alkalmazni.

A hálózati tőke mint elkötelezettségek, kölcsönös szolgáltatások rendszere sajátos „bankrendszerként” lehetővé teszi a hálózati tőke allokációját. Ennek költségei minimalizálhatók, ha a szereplők egymással szoros közelségben élnek, vagy ha van arra alkalmas közvetítő személy vagy intézmény, aki vagy amelyik összehozza a partnereket.

A társadalmi struktúrák olyan társadalmi pozíciókból állnak, amelyek nemcsak elkülönülnek egymástól, hanem össze is kapcsolódnak, mert az egymástól független pozíciók nem alkotnak koherens társadalmi struktúrát. Az egyik – már említett – feltevés az, hogy az azonos pozíciójú személyek közötti szemtől szembe kapcsolatok száma meghaladja a különböző pozíciójú személyek közötti, a pozíciók közötti társadalmi megkülönböztetést tükröző kapcsolatok számát. Kétségtelen, hogy nem minden társadalmi kapcsolat integráló. A társadalmi kapcsolatok szükségszerű kísérőjelenségei a dominancia, a kizsákmányolás és a konfliktus csakúgy, mint a kölcsönös megbecsülés, a támogatás és a kooperáció. Nem azt feltételezzük, hogy bármiféle társadalmi kapcsolat elégséges az integrációhoz, hanem azt, hogy bizonyos mértékű társadalmi kapcsolódás szükséges hozzá. A különböző csoportok és rétegek integrációja nem nyugodhat kizárólag funkcionális egymásrautaltságukon: ehhez a tagjaik közötti tényleges társadalmi interakció szükséges. (Bau 1997)

Mind a társadalmi kapcsolatteremtés folyamatai, mind a társadalmi mobilitás folyamatai úgy kapcsolják össze a társadalmi pozíciókat, hogy csatornákat teremtenek a közöttük való átmenethez, bár az átmenet jellege meglehetősen eltér.

Ott jön létre és marad életben könnyebben ez a kötelék, ahol a szolidaritás-erőforrások reciprocitásával működhet, ahol kölcsönös érdekek (is) erősítik a kontaktus életképességét, ahol megvan a szolidaritás bizalmi tőkén alapuló elnyújtott reciprocitásának, viszonyosságának az esélye. (Utasi 2011)

A rendszerváltással változott Magyarországon a networkjavak megszerzésének és felhasználásának struktúrája. Míg Utasi általában a szoros családi kapcsolatokon kívüli barát-szerzés esélyeit mutatta be, Angelusz és Tardos a network mint erőforrás strukturális átalakulását kutatta a rendszerváltás után.

Azt találták, hogy míg korábban viszonylag nagy esélye volt, hogy valaki a társadalmi hierarchia alacsonyabb szintjeiről networkerőforrások révén javíthassa életesélyeit, mára ez a lehetőség mérséklődött. A két időszak között ilyen értelemben is polarizáció zajlott le a globális erőforrásoknál megfigyelthez hasonló módon. Főleg hátrányosabb helyzetben élők csoportjaiban a kapcsolathálózati erőforrások szintje abszolút értelemben is csökkent. Másfelől a kutatás adatai úgy is értelmezhetők, hogy más erőforrásokhoz – így kulturális és gazdasági javakhoz – képest a társadalmi determináltság még mindig gyengébb, azaz a networkjavak megléte, esetleg felhalmozása még mindig képezhet bizonyos ellensúlyt más javak birtoklásával (illetve hiányával) szemben. (Angelusz–Tardos 1997)

II.5.4. Az internet hatása a kapcsolati tőkére

Az internet társas kapcsolatokra, közösségekre, társadalmi tőkére vonatkozó hatását tekintve többféle nézet él. Egyesek szerint kedvezően befolyásolja a közösségi életben való részvételt, leginkább azáltal, hogy lehetőséget teremt új, az eddigieknél demokratikusabb, közös érdeklődésen alapuló kapcsolatokra, míg mások szerint elvonja az embereket a társas tevékenységektől, akik a személyes kapcsolataikra fordítható időt egyre inkább magányosan töltik, egy virtuális valóságban. Egy harmadik megközelítés képviselői szerint az internet nem gyengíti és nem is alakítja át gyökeresen a közösséget, hanem inkább kiegészítő szerepet játszik a meglévő kapcsolatok fenntartásában. Az online kontaktusok azt mutatják, hogy legnagyobb arányban ugyanazokkal a barátainkkal, rokonainkkal, ismerőseinkkel kommunikálunk, akikkel az interneten kívüli világban is kapcsolatban állunk. Az internethasználóknak csak egy töredékére jellemző, hogy társas érintkezéseit elsősorban online bonyolítja, a többség az internetet inkább rokoni, baráti kapcsolataik ápolására használja. (Csüllög 2012)

Magyarországon (Albert–Dávid–Molnár 2007) az adatok alapján úgy tűnik, hogy az internethasználat egyáltalán nem csökkenti az emberek kapcsolathálózatának méretét, sőt inkább megkönnyíti a kapcsolattartást, kapcsolatfelvételt. A World Internet Project 2001–2003 adatait elemezve azt találtuk, hogy az internethasználóknak átlagosan 1,3 olyan barátjuk van, akit a világháló révén ismertek meg, és akivel azóta is találkoztak, azaz az online ismeretségből „offline”, hús-vér ismeretség lett. (Albert–Dávid 2007:153).

A 2011. évi adatok szerint a teljes népesség 4,8%-ának van átlagosan 3,2 olyan barátja, akit a világháló révén ismert meg, és találkoztak is azóta. Az internethasználóknak heterogénebb a kapcsolathálózata, mint a nem internetezőknak. A lakóhely és iskolai végzettség szerinti heterogenitás magasabb az internethasználóknál, a kor és nem szerinti viszont nem.

II.6. Gazdasági tőke

Másféle tőkefajtákra gazdasági tőke segítségével lehet szert tenni, de csak többé-kevésbé költséges *átalakítási* munkák árán, amelyek az adott területen hatékony hatalomformák előállításához szükségesek.

A gazdasági tőke egyrészt az összes többi tőkefajta alapja, másrészt azonban a gazdasági tőke transzformált és travesztált megjelenési formái sohasem vezethetők vissza teljesen erre a tőkére, mivel sajátos hatásaikat csak annak arányában tudják kifejteni, amennyire elrejtik (még hozzá először is saját tulajdonosuk elől), hogy alapjuk a gazdasági tőke, és ily módon, még ha csak végső fokon is, de meghatározza hatásaikat. (Bourdieu 1978; 1986)

Így a gazdasági tőke jelentősége akkor látszik meg, ha a konverziós folyamatot figyeljük meg. A leggyakoribb konverziós irány a gazdasági tőke kulturális tőkébe fordítása és visszakonvertálása gazdasági tőkébe. A rekonverzió természetesen úgy megy végbe, hogy a magas iskolai végzettség (kulturális tőke) magas társadalmi pozíciót és magas jövedelmi szintet jelentő munkapozíciót legitimál.

A gazdasági tőke lehetővé teszi az időráfordítást a rekonverziós folyamat végbevételéhez. Azok a családok tudják ezt megtenni, ahol a szülők – többnyire az anya – sok időt tud fordítani gyermekére, illetve ahol a gyermek hosszú időre kivonható a gazdasági tevékenység alól, vagyis ahol nincs szükség hamar az utódok munkavállalására, így hosszú ideig tudnak iskolába járni. Természetesen a konverzió megtörténik rosszabb helyzetű családoknál is, azonban itt nem feltétlenül előnyös a mobilitás vagy a jó társadalmi helyzet elérésének szempontjából. Hiszen itt kevesebb a rekonverzióra felhasználható gazdasági erőforrás, így kevesebb idő, kapcsolat segíti a magasabb kulturális tőke megszerzését. A kevesebb erőforrásból megszerezhető alacsonyabb szintű kulturális tőke pedig csak alacsonyabb munkapozíciót legitimál.

Fontos azonban az is látni, hogy csak a gazdasági erőforrás, vagyis legtöbbször a magasabb megszerezhető jövedelem nem eredményezi önmagában a társadalmi érvényesülést. Csak akkor, ha a kapcsolati és a kulturális tőke révén érvényessé tehető a társadalmi folyamatokban. Ez azért lényeges a kutatásunk szempontjából, mert a gazdasági lehetőségek megragadása az internet adta lehetőségekkel még nem jelent valódi társadalmi esélyt – gyakran éppen csak a megélhetés feltételét biztosítja –, ehhez még szükséges ezek átforgatása kapcsolati vagy kulturális javakba.

II.7. Digitális szakadék

A digitális szakadék (digital gap) viszonylag új keletű fogalom. A jelen kontextusban fontos kiemelni, hogy a digitális szakadék fogalmát használják földrajzi értelemben („globális megosztottság”), másfelől pedig az egyes társadalmakon belül a különböző társadalmi csoportok közötti egyenlőtlenségekkel kapcsolatban („társadalmi megosztottság”).

Kezdetben szinte kizárólag az infokommunikációs eszközökhöz való hozzáférés dichotóm kategóriájaként kezelték a digitális szakadék fogalmát. Újabban egyre inkább a használat dimenziójában értelmezik, és a használatnak is különféle típusait különítik el.

A 2000-es évek elején Magyarországon a hozzáférési esélyekben megmutató digitális szakadék jelentette a legnagyobb társadalompolitikai problémát. A fejlettebb országok példájából azonban ismert, hogy a szinte teljes hozzáférés biztosítása esetén is jelentős különbségek maradhatnak fenn a használati formák és a használat intenzitása vonatkozásában. (Cho et al. 2003)

Ennek okai viszont már nem pusztán a társadalom egyes csoportjai között fennálló vertikális egyenlőtlenségekben keresendőek, hanem a horizontális életmóddal, az egyén életstílusbeli preferenciáival kapcsolatosak. Az egyéni életstílusban ugyanis a társadalmi státus és az értékválasztások kifelé (a társas környezet felé) manifesztálódnak a fogyasztási szokásokban.

Az információs technológiák megerősítik vagy gyengítik a már meglévő globális (országok közötti) és társadalmi különbségeket, a részvételen alapuló demokratikus berendezkedést. A digitális szakadék ennek megfelelően többdimenziós jelenség, amelynek Norris (2001 id. Nagy Réka) szerint legalább három – globális, társadalmi, politikai – aspektusát különíthetjük el. A mi ku-

tatásunk ebből a társadalmi aspektust vizsgálja. Eszerint a digitális szakadék fogalma az információs társadalom egy részproblémájának elnevezéseként jött létre. Azt az egyenlőtlenséget írja le, amely azáltal alakul ki, hogy az emberek bizonyos szempontok alapján elhatárolt csoportjai különböző hozzáférési és használati eséllyel rendelkeznek az új technológiai eszközöket illetően.

A társadalmi szakadékkal kapcsolatban a legfontosabb kérdés jelenleg az, hogy az egyenlőtlenségek milyen időtávon maradnak fenn. A pozitív scenárió szerint a televízió terjedéséhez hasonlóan középtávon a társadalom széles rétegei fognak hozzáférni az új technológiákhoz. A negatív forgatókönyvek azt hangsúlyozzák, hogy az információs technológiák (és főként az internet) merőben más jellegűek (interaktivitást követelnek meg, komplexek, több technológiát olvasztanak magukba, felhasználhatók oktatási célokra stb.), és az internethasználatban megjelennek a „relatív egyenlőtlenségek”, azaz a használat célja új egyenlőtlenségeket teremt.

A felerősítés-modell szerint az új technológiák komplex hatása csakis a társadalmi intézmények és az egyén közötti viszonyban, a meglévő intézményes keretek vizsgálatában ragadható meg. A felerősítő hatásuk várhatóan nem lesz egyenletes, azaz az intézményi keretektől, logikáktól és erőforrásoktól függően változhat. Az internet önmagában nem változtat meg semmit, csupán felerősíti a meglévő erőket, amelyek változást idézhetnek elő. (Agre 2002)

A globális szakadékhoz hasonlóan a társadalmi szakadék is a fizikai hozzáférés alapján definiálható. Mára általánosan elfogadottá vált az az állítás, hogy a számítógép- és internethasználat a társadalomban egyre fontosabb feltétele a gazdasági boldogulásnak, a magas fokú iskolázottságnak, a jó karrierlehetőségeknek, különféle networkökben való részvételnek és így tovább.

Kialakult a digitális szakadék fogalma is, azaz arra a jelenségre hívták fel a figyelmet, hogy bizonyos társadalmi csoportok hozzáférnek, és használnak eszközöket az információk elérésére, mások nem.

Magyarországon 2002-ben még csak a lakosság 17%-a internethasználó, miközben az EU-ban ez a szám 51%. A World Bank adatai alapján (www.worldbank.org) 2005-ben már 39%, 2010-ben 65%, 2013-ban pedig 72,6% a magyar lakosság körében az internethasználók aránya, vagyis dinamikusan nő. Mindeközben Németországban 2013-ban a lakosság 84%-a jellemezhető az internethasználattal. Az információhoz való hozzáférés és az internethasználat minősége tekintetében számolni lehet azzal, hogy a társadalmi egyenlőtlenség dimenziói között ennek jelentősége lesz.

II.8. Hasznos használat

Míg a digitális szakadék elméletei elsősorban a hozzáférés különbségei alapján gondolják dichotómnak a társadalmat, addig a hasznos használat hangsúlyozói azt gondolják, hogy a penetráció előrehaladtával nem az a fontos, hogy ki fér hozzá az internethez, és ki nem, hanem hogy ki mit csinál, és mit képes csinálni, amikor használja a világhálót; a használat minősége válik megkülönböztető dimenzióvá. Még ha – ahogy egyes kutatók jósolják – teljessé válik is a telítettség a hozzáférésben, ez nem jelenti azt, hogy a digitális megosztottság legyőzött, hiszen új aspektusok, mégpedig a felhasználók közötti különbségek válnak fontossá.

A digitális (vagy technológiai) egyenlőtlenség („digital inequality”) legfontosabb vizsgálandó dimenziói a technikai apparátus, a használat autonómiájának, a képességek és készségek, a társadalmi támogatás és a *használat céljának egyenlőtlenségei*.

A digitális egyenlőtlenségek a használat céljában, sokszínűségében gyökeresnek. Különösen a gazdasági haszonnal járó vagy a politikai és társadalmi tőke gyarapítására alkalmas tevékenységek elválasztása fontos a szórakozástól vagy fogyasztástól. Feltehető, hogy az iskolázottság jó előrejelzője az internet tőkenövelő felhasználási módjának, noha ezek az egyenlőtlenségek összegződve az internethasználatból eredő egyenlőtlen előnyszerzési esélyeket jelentenek, és így nagyban összefüggenek a társadalmi rétegzettség alapjait képező összes faktorial.

A szakirodalom a használat sokszínűségében rejlő egyenlőtlenségeket főként a hasznos használat kifejezéssel köti össze. Ennek mérésére szolgál az ún. „*Hasznos Használat Index*” (HHI). Mivel hasznosságról van szó, az index készítésekor a valamilyen szempontból hasznosnak tekinthető (valamilyen tőke növelésére alkalmas) tevékenységeket célszerű bevonni. Így tehát nem került be a szórakozás, a csetelés, a fórum és az e-mail. (Ez utóbbi főleg azért, mert jókora elterjedtsége által igen csekély a differenciáló hatása.)

Összességében tehát a hasznos használati index összetevői a munkával és/vagy tanulmánnyal kapcsolatos információk keresése, személyes ügyekkel kapcsolatos információk keresése, online újságok olvasása, egészségügyi/gyógyászati információk keresése, bankügyletek, átutalások, tranzakciók, termékekkel és szolgáltatásokkal kapcsolatos információk keresése és/vagy online vásárlás. (Bognár at al. 2004)

III. Összegzés

A társadalom szükségképpen hierarchikus felépítésű, a társadalmi pozíciók a társadalom és annak alrendszerében működő mechanizmusok sajátosságai alapján kerülnek kiosztásra. *Kutatásunk elméleti alapjául a társadalmi újratermelés tőkekonverziós elméletét vettük alapul.* Eszerint a társadalmi újratermelés (reprodukciónak) a *tőkék konvertálásával* megy végbe, ezért a tőkemozgás logikája révén fogható fel a társadalmi reprodukció folyamata. A három tőke, amelynek az elosztási logikáját érdemes megismerni, a gazdasági tőke, a kulturális tőke és a kapcsolati tőke. Ezek egymásba konvertálhatóak. A modern demokratikus társadalmakban a társadalmi pozíció nem örökíthető át egyszerűen a születéssel, mint ahogyan az a rendies társadalmakban történt, hanem bonyolult, időigényes folyamaton keresztül lehet csak ezt megtenni, amely fontos eleme, hogy magának a gazdasági tőkének (amely alapja a többi tőkefajtának) a szerepe elrejtve maradjon. A kulturális tőke sajátossága, hogy hiába szerzünk sokat az intézményes, vagy instrumentális, vagy akár iskolai formájából, nem tudjuk egyforma eséllyel felhasználni a társadalmi érvényesülésben. Az érvényes kapcsolati tőke megszerzésének ugyanígy akadályai vannak bizonyos csoportok esetében, és könnyebben elérhető a privilegizált csoportok számára. A gazdasági tőke alapja az összes többi tőkefajtának, de csak azokon keresztül tud érvényesülni, többé-kevésbé költséges *átalakítási* munkák árán.

Az internet, illetve az IKT eszközök használata olyan tudás, amely ha nagyon egyenlőtlenül oszródik a társadalmi mechanizmusok által, akkor önmagában jelentheti az egyenlőtlenségek drasztikus növekedését. A figyelem – az IKT eszközök és az internet terjedésével – egyre inkább a használati szokások felé fordult. Azt nézik, hogy elsősorban az internet használata milyen célt szolgál. Az tekinthető hasznos használatnak, amellyel tőkékre lehet szert tenni, és az haszontalannak, amely ilyen előnnyel nem jár.

Az IKT eszközök és az internet használata terjedésének pozitív olvasata is lehetséges. Az infokommunikációs eszközök terjedése azt az ígéretet rejti magában, hogy a hagyományos deprivációkat/egyenlőtlenségeket okozó tényezők hatalma gyengül, és létrejön az infokommunikációs kompetenciákra alapozott új világ. Azt feltételezhetjük, hogy az új infokommunikációs eszközök megjelenése felpuhítja azokat a korlátokat, amelyeket a hagyományos egyenlőtlenségi tényezők hoznak létre.

IV. Kutatási módszer

Hipotéziseink vizsgálatára kérdőívet dolgoztunk ki, melyet a próbalekérdezést követően pontosítottunk, kiegészítettünk. A próbalekérdezés során negyven válaszadó visszajelzései alapján a nehezen értelmezhető vagy adott csoport jellemzőnek vélt tulajdonságát háttérbe szorító kérdéseket átdolgoztuk.

A kutatás egy fontos célja, hogy a különböző társadalmi csoportok, rétegek internethasználati szokásait megvizsgálja. Kiemelt feladat a mérőeszköz megalkotásakor, hogy azok számára is könnyen értelmezhetőek legyenek a kérdések, akik nem jártasak az infokommunikációs eszközök használatában, valamint azok számára is kitölthető legyen a kérdőív, akik napi szinten, magas IKT használati tudással birtokolják ezeket az eszközöket, és használják a különböző technológiákat. A mérőeszköz megalkotásakor olyan attribútumokat alkottunk meg, melyekkel igen tág IKT használati szinten is kitölthető a kérdőív jelentős adatvesztés nélkül. Az elemzésbe nem vontuk be a próbalekérdezés során kapott adatokat.

A válaszadók papíralapon töltötték ki kérdőívünket, így a kutatás szempontjából kiemelten fontos célcsoportok is a bevonhatóvá váltak a mintába, melyet online kérdőív használatával nem érhattünk volna el.

Az adatok kódolását, majd digitalizálását három egymástól független szakember végezte az SPSS statisztikai program segítségével.

A kérdőív átdolgozott és vizsgálatunkban alkalmazott formája tizenkilenc kérdéskört és kettőszázhuszonhat változót tartalmazott. Az általános szociodemográfiai változók vizsgálata során kapott adatokat a minta bemutatása fejezetben, míg a további adatok elemzését a beszámoló többi fejezeteiben mutatjuk be részletesen.

Az elemzés során az SPSS 20 (Statistical Package for Social Sciences) programot használtuk. Egyváltozós elemzések közül gyakorisági megoszlásokat, szórásanalízist, átlagot, mediánt, többváltozós elemzések közül kereszttáblákat, varianciaanalízist és korrelációanalízist használtunk (az elfogadott szignifikanciaszint Pearson féle χ^2 együttható $< 0,05$). Az adatok feldolgozásakor a vizsgált összefüggések leírására és feltárására a meglévő változók eredményeinek felhasználásával új változókat, különböző indexszámokat hoztunk létre, melyeket a következő alfejezetekben mutatunk be.

A kérdőív bemutatása

A kérdéscsoportok kialakítása a vonatkozó tudományterületek ismeretei és elméletei mentén történt. Valamint az egyes itemeket felölelő válaszlehetőségeket – a szociodemográfiai adatok vonatkozásában – a Központi Statisztikai Hivatal adatszolgáltatása nyomán alakítottuk ki (pl.: egy főre jutó jövedelem, állandó lakóhely attribútumai).

A minél kisebb adatvesztés érdekében azok a szenzitív adatok, melyek a megkérdezettek vallására, pénzügyi helyzetére vonatkoznak, a kérdőív közepén kaptak helyet. Illetve a válaszadási hajlandóság fokozása miatt törekedtünk a zárt kérdések használatára kérdőívünkben. Nyílt végű kérdések esetén az *Egyéb* válaszlehetőséget is megadtuk, ezeket azonban nagyon csekély mértékben töltötték ki a mintába került személyek.

Mérőeszközünk megalkotásakor mindvégig szem előtt tartottuk a korábban már említett heterogén válaszadói csoportok lehetséges értelmezési keretét internethasználati szokásaikkal kapcsolatban. Ennek eredményeként az egészen egyszerű számítógépes, technikai feladatoktól a jártasságot igénylő tevékenységekig összegyűjtöttük a kérdéseket, majd csoportokba rendeztük azokat.

Az adatokat statisztikai elemző módszerek segítségével dolgoztuk fel. A változó attribútumainak kialakításakor nominális és metrikus mérési rendszereket használtunk. Magasabb mérési szintek használatával az adatok később bevonhatók bonyolultabb elemzési eljárásokba. A válaszlehetőségek közül relatív és naptári gyakoriságok, Likert-skálán mért adatok vannak túlnyomó többségben mérőeszközünkben. A különböző kérdéseknél megengedtük az egy, illetve több válaszlehetőség megjelölését a válaszadóra érvényes attribútumok közül.

A kérdőív kérdéscsoportjai és alcsoportjai a következők voltak:

- **Általános szociodemográfiai blokk:** Nem, Születési év, Lakóhely, Legmagasabb iskolai végzettség, Gazdasági aktivitás, Szakmacsoport megjelölése, Családi állapot, Nemzeti/etnikai kisebbséghez tartozás, Vallás, Jövedelem
- **Általános internet és IKT eszközök használatára vonatkozó blokk:** Internethasználat, Internetet nem használók kérdésköre (okok), Internetet használók kérdésköre (mióta), Infokommunikációs eszközhasználat

- Specifikus – **internet és IKT eszközök használatára** vonatkozó – kérdések blokkja
 - Digitális jártasság: 20 item felsorolása és önálló használati fokának megjelölése
(önállóan el tudja végezni, online el tudja végezni, semmiképpen nem tudja elvégezni, még soha nem használta válaszlehetőségek)
 - Konverziós folyamatok vizsgálata
30 item felsorolása és a válaszadóra jellemző kategóriák felsorolása (öt fokozatú skálán egyáltalán nem jellemzőtől a nagyon jellemző attribútumokig)
14 item felsorolása és a tevékenység gyakoriságának megjelölése (gyakran, ritkán, soha)
 - Használatra, tevékenységekre vonatkozó kérdéskör: 20 item felsorolása és gyakoriságok megjelölése (naponta, gyakran, ritkán, soha)
 - Preferált oldalak jellemzői: 18 item felsorolása és fontosságuk megjelölése
(öt fokozatú skálán egyáltalán nem fontostól a nagyon fontosig)

A kérdések válaszlehetőségeinek bemutatása és a vizsgálat során bevezetett új változók kialakításának leírása

Kérdőívünk adatainak elemzéséhez, mintánk összetételének leírásához a szociodemográfiai blokk egyes adatait használtuk fel.

Általános szociodemográfiai blokk a fent leírt változók mentén

Az általános szociológiai háttérváltozók közül válaszadóinktól megkérdeztük születési évüket. A születési év változóját a későbbiek folyamán minden válaszadó esetén átszámoltuk életkorra (2014-es adatokat alapul véve), az így kapott adatokat hisztogramon, normáeloszlás-görbével ábráztuk, majd az adatok eloszlása alapján életkori csoportokat alkottunk. Az életkori csoportokat 20 évenkénti bontásba gyűjtöttük, így leírhatóvá vált többek között a gazdaságilag aktív és inaktív csoportok közötti különbség vagy a 60 év feletti csoport IKT használati jellemzői.

A lakóhely kérdését négy attribútummal fedtük le, melyek a következők voltak: falu, község, város, megyeszékhely. A KSH településtípusok lélekszámára vonatkozó adatai alapján a falu és község attribútumokat összevontuk az adatok feldolgozásakor, valamint a város és megyeszékhely válaszlehetőségeket meghagytuk.

A legmagasabb iskolai végzettség kérdéséhez összesen tizenegy válaszlehetőséget adtunk meg, melyek közül a válaszadó kiválasztotta a rá jellemző végzettséget. Az adatfelvétel során az iskolai végzettségeket lefedő válaszlehetőségekkel elkerülhető volt az adatvesztés – a nyílt végű *egyéb* lehetőséget egyetlen válaszadónk sem jelölte meg vagy töltötte ki –, azonban az adatok feldolgozásakor indokoltrá vált különböző csoportosítások létrehozása. Az első ilyen felosztás a tizenegy válaszlehetőséget öt csoportba osztotta, melyek a következők voltak: a legalacsonyabb kategóriát a 8 általános iskolai osztályt vagy kevesebb mint 8 általános iskolai osztályt végzetek alkotják. Megkülönböztettük továbbá a 10 évfolyamot és szakmát megszerzők csoportját, ide az előbb leírt csoporton kívül a szakiskolát/szakmunkásképzőt elvégző válaszadóink kerültek. Ennél magasabb iskolai végzettségi szinten az érettségizők vannak, melyet az érettségi és szakma besorolás követ. A változó válaszlehetőségeinek csoportosításakor az érettségi és szakma attribútum mellé vettük a felsőfokú szakképzettséget megszerző válaszadóinkat. Főiskolát, egyetemet elvégző megkérdezettekhez soroltuk a PhD vagy DLA fokozattal rendelkezőket, mely mindössze nyolc válaszadót érintett mintánkban.

Az eredmények elemzése során az imént bemutatott felosztáson kívül szükségessé vált egy ennél kevésbé differenciált csoportosítás is. Az eredmények eloszlását megvizsgálva iskolai végzettségük alapján két részre osztottuk válaszadóinkat: érettségivel rendelkezőkre és érettségivel nem rendelkezőkre. Így dichotóm értékű iskolai végzettségre vonatkozó változót is vizsgálhattunk elemzésünkben.

Ugyancsak csoportosítottuk a gazdasági aktivitásra vonatkozó kérdésünket, melynek a kérdőívben felvett válaszlehetőségei a következők voltak: alkalmazott, vállalkozó, alkalmi munkás, nyugdíj mellett dolgozik, gyesen vagy, gyeden van, munkanélküli, nyugdíjas, eltartott, tanuló/hallgató. Indokolttá vált a kilenc attribútum csoportosítása, melyet az aktív és inaktív dichotómia és a tanuló/hallgató státus egészített ki. Aktív csoportba soroltuk a rendszeres munkatevékenységből keresettel rendelkezőket: az alkalmazottakat, vállalkozókat. A tanuló/hallgató kategóriát nem vontuk össze egyéb

válaszlehetőségekkel. Osztályozásunk szerint inaktívak az alkalmi munkások, nyugdíj mellett dolgozók, a gyesen vagy gyeden lévő szülő, a nyugdíjas, az eltartott, valamint a munkanélküli/álláskereső válaszadó.

Szerettük volna megtudni, hogy mely szakmaterületekhez tartozóan alakulnak ki különbségek az egyes dimenziók mentén. Így arra kértük a jelenleg vagy egykor gazdaságilag aktív válaszadókat, hogy jelöljék meg az Országos Képzési Jegyzék huszonegy szakmacsoportján belül, melyhez tartoznak vagy tartoztak. A huszonegy kategóriát az elemzés során az OKJ alapján négy csoportba soroltuk, agrár, humán, műszaki és gazdasági-szolgáltatási területekhez.

Kérdőívünk következő iteme a válaszadók családi állapotát vizsgálta. Adataink feldolgozása során szűkítettük a kérdést lefedő attribútumokat a válaszgyakoriságok tanulmányozását követően. Ez alapján a következő csoportokat hoztuk létre: nőtlen/hajadon, elvált/özvegy, házas, élettársi kapcsolatban élők. Élettársi kapcsolatban élőkhez soroltuk az élettársi kapcsolat; elvált, élettársi kapcsolatban és az özvegy, élettársi kapcsolatban válaszlehetőségeket. Az elvált vagy özvegy családi állapotot megjelölőket egy kategóriába vontuk, valamint a házas és nőtlen/hajadon válaszlehetőségeket meghagytuk eredeti felosztásuk szerint.

A nemzeti/etnikai kisebbséghez tartozás kérdését igen/nem válaszlehetőségekkel mértük, majd a nemzeti/etnikai kisebbséghez tartozók besorolhatták magukat az általunk megadott tizenkilenc kategória egyikébe. A vallásra vonatkozó kérdéshez tizenöt attribútumot adtunk meg kérdőívünkben. Az elemzések során nem differenciáltuk adatainkat e két változó vonatkozásában.

Az általános adatok felvételének blokkjában utolsó kérdésünk a jövedelemre vonatkozott. A háztartás egy főre jutó havi nettó jövedelmét kellett megadni a következő csoportok egyikének megjelölésével (0–20 000 Ft, 20 001–50 000 Ft, 50 001–100 000 Ft, 100 001–150 000 Ft, 150 001–200 000 Ft, 200 001–300 000 Ft, 300 001–400 000 Ft, 400 000 Ft felett).

A Központi Statisztikai Hivatal adatai alapján később csoportosítottuk az egy főre jutó havi nettó jövedelmet, mely nyomán a következő kategóriák jöttek létre.

Deprivált kategóriába 0–50 000 Ft-ig besorolt jövedelemmel kerültek a válaszadók, szegénybe 50 000–100 000 Ft-ig sorolt jövedelemmel. Átlagos jövedelműbe a 100 000–200 000 Ft-tal rendelkezők, és jó helyzetűbe az egy főre jutó havi nettó jövedelem alapján a 200 000 Ft feletti összeggel rendelkezők tartoztak.

A tőkekonverziós folyamatokhoz kapcsolódóan a gazdasági aktivitás, a jövedelem és a településtípus már csoportosított változóit alapul véve rétegeket alakítottunk ki. A három változó adatainak eloszlását megvizsgálva az SPSS Pivot táblái segítségével alakítottuk ki azokat a rétegeket, melyeket későbbi elemzéseink során felhasználunk. A minimum és a maximum értékek meghatározásával kialakítottuk a csoportok relatív minimum létszámát, és tartalmilag megvizsgáltuk az így létrejövő rétegeket, ahol szükséges volt, **bővítettük vagy szűkítettük az elemzésbe bevont változók egyes attribútumait a réteg létrehozásához. Az elemzéssel létrejött rétegváltozónk a következő attribútumokból áll:**

- **átlagos vagy jó jövedelmű, inaktív vagy tanuló, városi**
- **átlagos vagy jó jövedelmű, aktív, község, falu**
- **átlagos vagy jó jövedelmű, aktív, városi**
- szegény vagy deprivált, aktív, városi
- szegény vagy deprivált inaktív vagy tanuló, városi
- szegény vagy deprivált, aktív, község, falu
- szegény vagy deprivált, inaktív vagy tanuló, község, falu

Az elemzések egyes összefüggéseiben vizsgáltuk a tanulók csoportját, melyeket elválasztva a fenti elemzésben bemutatott gazdasági kategóriáktól (inaktív vagy aktív) különálló attribútumként kezeltünk.

Általános internet és IKT eszközök használatának szokásaira vonatkozó blokk

A mintát megosztja az internetet használók és nem használók aránya, melyet dichotóm válaszlehetőséggel mértünk. Az internetet nem használók esetén kíváncsiak voltunk arra, hogy miért tesznek így, ezeket anyagiakra, attitűdökre vagy felhasználói tudásra vonatkozó válaszlehetőségekkel fedtük le. Az internetet használó válaszadóinkat arra kértük, jelöljék meg, hogy mely életkoruktól használják a világhálót.

Az általános internet és IKT eszközök használatának szokásaira vonatkozó blokk utolsó iteme az infokommunikációs eszközök birtoklására vonatkozott. A felsorolásban mobiltelefon, okos telefon, IPod, Ipad, e-book olvasó, tablet/táblagép, számítógép, notebook, navigációs eszköz (pl. GPS) szerepeltek.

Specifikus – internet és IKT eszközök használatára vonatkozó – kérdések blokkja

Digitális jártasság

A heterogén IKT használati szokásokkal rendelkező mintánk digitális jártasságát húsz item segítségével mértük, melyekben a válaszadók megjelölték, hogy önállóan, online segítséggel, vagy egyáltalán nem tudják elvégezni az adott tevékenységet, esetleg még soha nem használták azt. A tevékenységeket az egészen egyszerűektől a bonyolultabbakig soroltuk fel, ugyanakkor figyelembe vettük egy-egy általános feladat elvégzését igénylő lépéseket (pl.: letöltés, online kitöltés stb.). A felsorolt itemek tevékenységei nem kívánnak specifikus szaktudást, olyan hétköznapi használatra kérdeznek, melyek az eszközök vagy platformok szerves részei. Fontosnak tartottuk a technikai eszközök használatának feltárásában, hogy ne csak az internethez kapcsolódó tevékenységek kapjanak szerepet, hanem a telekommunikációs eszközök használatával kapcsolatos hétköznapi feladatok is megjelenjenek.

Az adatok vizsgálata során a különböző kategóriák és szórásértékek mintázatai alapján három csoportot tudtunk elkülöníteni, melyeket részletesen az adatok elemzése fejezetekben fogunk bemutatni. A három csoport a következő: átlag alatti felhasználói jártasságot, átlagos felhasználói jártasságot és átlag feletti felhasználói jártasságot igénylő feladatok. Az egyes feladatcso-

portokban – mivel teljesen megegyező a bevonni kívánt változók mérési szintje – az egyes tevékenységekhez kötődő önállósági szinteket azonos pontértékekkel láttuk el, és csoportonként átlagokat hoztunk létre. Megvizsgáltuk egy-egy csoport átlagpontszámainak eloszlását, szélső értékeit, és megfigyeltük, mely terjedelemben alakíthatók ki a jártassági kategóriák pontszámai. Az így kapott pontértékeket a három már említett csoportba soroltuk. A felhasználói jártasságra vonatkozó új változónkat megvizsgáltuk az egyes itemeket külön-külön is befolyásoló és statisztikailag szignifikáns összefüggést mutató egyéb változókkal, pl.: iskolai végzettség, életkor, település. A bevont változók és kapcsolatuk erőssége mutatja a csoportosítás érvényességét.

Konverziós folyamatok vizsgálata

A tőkekonverziós folyamatok megfigyelésére egy harminc itemből álló kérdéskört hoztunk létre, melyben olyan tevékenységeket soroltunk fel, melyek az internet használatára vonatkoznak. A válaszadók értékelték, hogy mennyire jellemző rájuk az adott állítás. A kérdések kialakításakor konverziós folyamatokban szerepet játszó tevékenységeket vettük alapul.

A konverziós folyamatok másik kérdéscsoportja tizennégy kérdésből állt. A kérdéseket csoportosítottuk abból a szempontból, hogy gazdasági, kulturális vagy kapcsolati tőke megszerzéséhez járulnak hozzá. A kulturális tőkére vonatkozó csoportot később differenciáltuk a magaskultúra megszerzéséhez kapcsolódó használati irányok megtartásával.

Gazdasági tőke megszerzéséhez a következő itemeket soroltuk:

- Előfordult már, hogy interneten keresztül olcsóbban jutottam egy termékhez.
- Előfordult már, hogy az interneten keresztül olyan termékhez jutottam hozzá, amely a magyar kereskedelmi forgalomban nem volt.
- Előfordult már, hogy úgy spóroltam, hogy az interneten keresett receptek alapján készítettem ételt/vezettem a háztartást.
- Előfordult már, hogy az interneten keresztül eladott használt/magam által készített tárgyaimból szereztem bevételt.

Kapcsolati tőke megszerzéséhez a következő itemeket soroltuk:

- Előfordult már, hogy az interneten alakult kapcsolat révén munkához jutottam.
- Előfordult már, hogy az interneten alakult kapcsolat révén jutottam el orvoshoz.
- Előfordult már, hogy interneten alakult kapcsolat révén jutottam információhoz, amely segítette a sikeres választást (egészségügyi lehetőségekről információ, telekocsi szolgálat, jogi, építkezéshez kapcsolódó információ stb.).
- Előfordult már, hogy az interneten alakult kapcsolat révén jutottam fontos technikai, műszaki információhoz, vagy vettem műszaki eszközöket, készítettem, illetve javítottam meg tárgyakat.
- Előfordult már, az interneten kialakított ismeretségből jó személyes találkozásokra alapuló barátság lett/hosszú kapcsolat lett/házasság lett.

Kulturális tőke megszerzéséhez a következő itemeket soroltuk:

- Előfordult már, hogy valamilyen iskolai feladathoz vagy munkahelyi problémamegoldáshoz az interneten talált szakmai anyagokat használtam fel.
- Előfordult már, hogy szakmai folyóiratokat olvastam interneten.
- Előfordult már, hogy filmeket néztem interneten keresztül.
- Előfordult már, hogy gyűjteményeket, múzeumokat, koncerteket, színházi előadást néztem meg interneten keresztül.
- Előfordult már, hogy az álláskereséshez, iskolaválasztáshoz az interneten található információkat használtam. (önéletrajz, állásinterjú, pályaválasztási kérdőív, pályaválasztási információ, fórum egy munkahellyel kapcsolatban stb.).

Az elemzés során később a kulturális tőke változóját tovább szűkítettük, és kizártuk azt az itemet az indexérték készítésekor, melyek nem a magaskultúra megszerzésére irányulnak. Ily módon kikerült az elemzésből az online filmnézés változója.

A fent felsorolt csoportokból tőkekonvertálásra vonatkozó indexszámokat hoztunk létre, melyeket tőkekonvertáló és nem konvertáló kategóriákba osztottunk a változókön belül. Az indexek létrehozása során a már kódolt relatív gyakoriságok inverzértékét alapul véve átlagokat számoltunk, mivel az összes bevont változó ugyanazon a mérési szinten található, tartalmi jelentésük alapján könnyen felállítható volt a már kódolt sorrend. A relatív gyakoriság és a kódolt pontszámok szerint tőkekonvertáló besorolást a többnyire „gyakran” vagy valamely válaszkategóriában „ritkán” választ jelölők kaphattak, míg a „többnyire ritkán” vagy „soha” választ jelölők nem konvertáló kategóriákba kerültek. Ezek átlagai a használók esetén 1 és 1,5-ös indexértéknél mozognak, előlött a nem konvertálók értékeit találjuk. Az új változók validálásakor bevont és az egyes itemeknél konzisztenciát mutató kapcsolatok mérik a konvertálási csoportok érvényességét.

Használatra, tevékenységekre vonatkozó kérdéskör

A használatra, tevékenységekre vonatkozó kérdéskör megegyezik a már bemutatott önálló jártassággal kapcsolatos kérdésekkel, azonban a mérési szint eltér, mivel relatív és naptári gyakoriságokat mértünk. Ezeket a változókat és szinteket a későbbiek folyamán dichotóm értékűvé alakítottuk.

HASZNOS HASZNÁLATI INDEX LÉTREHOZÁSA

Az adatok elemzésével lehetőségünk nyílt egy olyan változó létrehozására, mely leírja az internet és IKT eszközök használatának konverziós folyamatok alapján megtérülő szintjét, ez a hasznos használati index. Az indexszám, majd az indexen belüli csoportok kialakításában a tőkekonverziós és jártassági kategóriákat használtuk.

A bevont változók halmaza a következő:

- Az internetet munkakeresésére használom.
- Az internetet pályák/foglalkozások megismerésére használom.
- Az internetet pályaválasztási ismeretek megszerzésére használom.
- Pénzügyeimet interneten intézem.
- Az internetet hírek olvasására használom.
- Az internetet szakmai lapok, szakkikkek olvasására használom.
- Az internetet politikai témájú tájékozódásra használom.
- Színház- vagy mozijegyet rendelek az interneten.
- Az internetet az iskolai/munkahelyi feladataimhoz használom.
- Társkeresésre használom az internetet.
- Az internetet új baráti kapcsolat kialakítására használom.
- Az interneten keresek orvost, egészségügyi szolgáltatásokat.
- Programok megtalálása, letöltése, használata
- Online közös munka (pl.: Google dokumentumok online szerkesztése)
- Elektronikus banki szolgáltatások használata (pl. közüzemi számla, távszámla, díjnet stb.)
- Elektronikus ügyintézés (pl: pályázatra jelentkezés, szolgáltatási információk keresése, szolgáltatás ügyintézése, ügyfélkapu stb.)

Mivel a bevont változók válaszlehetőségei nem egységesek, külön kódot kapott minden válasz tartalmi jelentésük alapján. A hasznos használati indexszám létrehozásakor az így kapott pontokat a konverziós folyamat csoportjában és felhasználói jártasság dimenzióban átlagoltuk, és megfigyeltük az együtt járásaikat, mely alapján nem használók, hasznosan használók és nagyon hasznosan használók kategóriái jöttek létre. Az index készítésekor pontértékeik alapján legalacsonyabb pontszámmal a nem használók közé kategorizáltuk azokat, akik nem sorolhatók a tőkekonvertálók közé, és jártasságuk is alacsony. Hasznosan használókhoz a sűrűbben konvertálókat és jártasságukban többnyire a kicsit vagy közepesen jellemző attribútumokat választó

megkérdezetteket soroltuk. Legmagasabb indexértékkel a nagyon hasznos használók között találjuk azokat a válaszadókat, akik jártasság alapján inkább gyakran vagy naponta használják a felsorolt tevékenységeket, illetve inkább jellemző rájuk a tőkekonverzió. A kapott indexpontoszámok érvényességét ellenőriztük, megvizsgáltuk a kapcsolat erősségét más változókkal is.

Preferált oldalak jellemzői

Az olyan oldalakat szeretem... kezdetű mondatot tizennyolc itemmel egészítettük ki. Arra voltunk kíváncsiak, hogy az egyes felhasználói csoportok differenciálódnak-e egy-egy állítás mentén. Az elemzés során az ötfokozatú válaszlehetőségeket háromra szűkítettük.

Külön állításokat fogalmaztunk meg a személyes adatok védelmére, illetve az ehhez kapcsolódó személyességre vonatkozólag. Az oldalak esztétikai és funkcionális, technikai megoldásait és technológiai beágyazottságát is az itt vizsgált itemek között tüntettük fel.

V. Mintavétel

Az adatgyűjtés során a mintavétel több szakaszban zajlott. Az első szakaszban begyűjtött adatok összesítése után növeltük a mintába kerülő férfiak arányát, valamint a gazdaságilag inaktívak mintába kerülésének lehetőségét. A mintába földrajzi terület szempontjából többnyire észak-magyarországi válaszadók kerültek.

Mintánk életkorra, nemre és foglalkoztatási státusra vonatkozó adatok tekintetében tükrözi az alapsokaság arányait. A többi szociodemográfiai változóra vetítve nem reprezentatív a minta.

A lekérdezés során kiképzett és felkészített kérdezőbiztosok segítségével több mint ötszáz válaszadót értünk el, a kérdőívek digitalizálása után ötszáz elemzésbe bevonható kérdőívünk született. A vizsgálat során biztosítottuk a válaszadó anonimitását, nem kértünk és használtunk fel nevet vagy bármely természetes személy azonosítására szolgáló adatot. A válaszadási hajlandóságot növelte a kérdezőbiztos jelenléte, valamint jelentősen hozzájárult a teljes kérdőív kitöltéséhez a válaszadó kitöltés során felmerülő kérdéseinek megválaszolásával.

A lekérdezés egy rövid – körülbelül három hónapos – időintervallumot ölelt fel, vizsgálatunk idődimenziója keresztmetszeti.

A minta általános adatainak bemutatása

A 2011-es népszámlálás adatai alapján országos átlagban ezer férfira 1106 nő jutott, ez a *nők-férfiak* százalékos arányát tekintve 53–47 százaléknak felel meg. Mintánkban ez az arány a korösszetétel eltolódása és a regionális sajátosságok miatt 59–41%.

Mintánkban összesen 500 főt, ebből 291 nőt és 202 férfit kérdeztünk meg IKT használati szokásaikról. 1,4 százalék volt a hiányzó vagy értelmezhetetlen válaszok aránya.

Az életkor meghatározásánál az adatokat metrikusan vettük fel, vagyis a válaszadókat arra kértük, hogy születési évüket tüntessék fel, így többféle lehetőségünk volt az életkor szerinti csoportosításra.

Közel 30 százaléka a válaszadóknak a 20–29 éves korosztályból került ki, 25 százaléka a mintának 40–49 éves. A többi életkori csoport mintában megjelenő aránya 12–16 százalék között változik, kivéve a 20 évesnél fiatalabbak, akik elenyésző arányban vannak jelen válaszadóink között.

A mintába került válaszadók életkorának csoportosítására továbbá használtunk egy ennél nagyobb léptékű felosztást is, mely segítségével 20 évenként osztályoztuk az adatokat. Az újrakódolás segítségével olyan kiemelt csoportokra vonatkozó összefüggéseket tárhatunk fel, mint például a 40 és 60 év közöttiek, valamint a 60 év felettiek IKT használati szokásai. A mintában a 40 és 60 év közöttiek a megkérdezettek 41,7 százalékát alkotják (N = 204), míg a 60 év fölöttiekhez alig több mint 10 százalék, vagyis 51 válaszadó sorolható.

Az életvitelszerű *lakhely* kérdését négy attribútummal fedtük le. A fővárost szándékosan kihagytuk a lehetőségek közül, mivel az észak-magyarországi régióból gyűjtöttünk adatokat.

Mintánkban 127 fő (25,7 százalék) jelölt meg megyeszékhelyet lakóhelyként, városban 206 fő (41,6 százalék) él, községet jelölt meg 69 fő (13,9 százalék), míg falut 93 fő (18,8 százalék).

Az eloszlásból látható, hogy a korpuszunkban a legtöbben városiak, ezt követik a megyeszékhelyen lakók, majd a faluban és a községben élők.

Az adatok feldolgozása során a településhierarchia végén elhelyezkedő község és falu válaszlehetőségeket összevontuk, így három attribútumra szűkítettük a kérdés felosztását.

Az *iskolai végzettségre* vonatkozóan tizenegy attribútumot jelöltünk meg a kérdőívben. Az alábbi táblázatban látható, hogy a kérdőívben szereplő válaszlehetőségeket milyen számban és arányban jelölték a válaszadók. Mivel

egyres válaszlehetőségek esetében alacsony elemszám volt jellemző (pl. 8 általános alatti = 6 fő; 10 évfolyam + szakma = 7 fő), az elemzésben ezeket az adatokat csoportosítottuk.

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	8 általános alatti	6	1,2	1,2	1,2
	8 általános iskolai végzettség	28	5,6	5,7	6,9
	10 évfolyam + szakma	7	1,4	1,4	8,3
	Szakiskola/szakképzés	86	17,2	17,4	25,7
	Érettségi	98	19,6	19,8	45,5
	Érettségi + szakma	102	20,4	20,6	66,2
	Felsőfokú szakképzés (FSZ)	37	7,4	7,5	73,7
	Főiskola (BA, BSc)	84	16,8	17,0	90,7
	Egyetem (MA, MSc)	37	7,4	7,5	98,2
	Doktori (PhD, DLA)	8	1,6	1,6	99,8
	Egyéb	1	,2	,2	100,0
	Total	494	98,8	100,0	
Missing	System	6	1,2		
Total		500	100,0		

Mintánkban a legtöbben az érettségi és szakma válaszlehetőséget jelölték (N = 102), hasonló arányban az érettségizettek szerepelnek (N = 98), a legkevesebb a 8 általános alatti (N = 6), a 10 évfolyam és szakma (N = 7), valamint a doktori (N = 8) végzettséggel rendelkezők száma.

A mintában az érettségivel és szakmával rendelkezők képviseltették magukat legnagyobb arányban. Őket követik a felsőfokú végzettséggel rendelkezők, majd az érettségizettek és 10 évfolyamot és szakmát megszerzők százalékos megoszlása. Legkevesebben a 8 általános iskolai osztályt végeztek vannak, mindössze 34 válaszadónk sorolta magát a kérdőívben ezekbe a kategóriákba.

Az eredmények elemzése során az imént bemutatott felosztáson kívül szükségessé vált egy ennél kevésbé differenciált csoportosítás is. Az eredmények eloszlását megvizsgálva iskolai végzettségük alapján két részre osztottuk válaszadóinkat: érettségivel rendelkezőkre és érettségivel nem rendelkezőkre, így az érettségivel nem rendelkezők alkotják a minta közel 26 százalékát (N = 127), míg az érettségivel rendelkezők 74 százalékát teszik ki a megkérdezetteknek (N = 367).

Iskolai végzettség megoszlása érettségivel rendelkezők és nem rendelkezők arányaiban					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Érettségivel nem rendelkezik	127	25,4	25,7	25,7
	Érettségivel rendelkezik	367	73,4	74,3	100,0
	Total	494	98,8	100,0	
Missing	System	6	1,2		
Total		500	100,0		

Elemzésünk során fontos változó a válaszadók *gazdasági aktivitása*, melyet kilenc attribútummal vizsgáltunk. Ennél a kérdésnél a hiányzó adatok aránya számottevő (13,6 százalék) volt. A válaszolók közötti eloszlás esetében megfigyelhető, hogy a minta több mint fele (52,5 százaléka) alkalmazott, ezt követi 22 százalékkal a tanulók/hallgatók csoportja, majd 10,6 százalékkal a nyugdíjasok. A további attribútumoknál megfigyelhető alacsony elemszám szükségessé tette az „aktív”, „inaktív” és a „tanuló” kategóriák megalkotását. A legnagyobb arányban az aktívak képviseltették magukat a mintában, a megkérdezettek 58,1 százaléka sorolta magát az aktívakat alkotó attribútumok valamelyikébe. A minta 19,9 százalékát alkotják a gazdasági szempontból inaktív megkérdezettek.

Kíváncsiak voltuk, hogy válaszadóink mely *szakmacsoporton belül foglalkoztatottak*, vagy mely szakmacsoporthoz köthetően mentek nyugdíjba, gyésre. Az adatok feldolgozása során később csoportosítottuk a válaszlehetőségeket, ezek négy szakterületre bonthatók: műszaki, agrár, humán és gazdasági-szolgáltatási. A szakmacsoportokat a jelenleg érvényes országos képzési jegyzék alapján határoztuk meg. A mintánkban szereplő válaszadók jelentős része (25,6 százalék) a szociális szakmacsoport, valamint az egyéb szolgáltatások (13,1 százalék) és a kereskedelem, marketing, üzleti adminisztráció (11,3 százalék) területén tevékenykedik. A hiányzó válaszok nagyrészt a tanulók/hallgatók csoportját fedik, akik számára ennek a kérdésnek az átugrása szerepelt az instrukcióban.

A *családi állapotra* vonatkozó volt a következő kérdés, melyet hét válaszlehetőséggel fedtünk le. Ennél a kérdésnél meglehetősen jó válaszadói hajlandósággal talákoztunk. Mindössze 5 fő válasza volt hiányos. A leggyako-

ribb válasz a „házasságban élő” volt, ez a mintának majd a felét jelenti, 224 fő (45,3%). Majd a hajadon/nőtlen kategória következik 136 fővel (27,5%). Az özvegy és elvált kategóriák esetén külön válaszlehetőségként megjelöltük az élettársi kapcsolatot. Így élettársi kapcsolatban a minta 13%-a él. Adataink feldolgozása során a családi állapotra vonatkozó válaszlehetőségeket is szűkítettük a válaszgyakoriságok tanulmányozását követően. Ez alapján a következő csoportokat hoztuk létre: nőtlen/hajadon, elvált/özvegy, házas, élettársi kapcsolatban élők.

A kisebbséghez való tartozást először dichotóm változóval mértük. A következő kérdésnél tértünk ki részletesebben a különböző Magyarországon előforduló kisebbségekre. Természetesen válaszlehetőségként az „egyéb” kategóriát is megadtuk. Elenyésző számú válaszoló, mindössze 15 fő (3%) jelölt meg valamilyen kisebbséget. Ez elmarad az országos átlagtól, a 2011-es népszámlálási adatok alapján 6% körülre tehető a különböző kisebbségek aránya (KSH 2011). Meg kell jegyeznünk, annak ellenére, hogy nem törekedtünk reprezentativitásra, ezek az eredmények nem mondhatók rossznak. Területileg eltérő a kisebbségek aránya, így az országon belül 2%–7%-ig terjed – ezt figyelembe véve nem mutatkozik nagy eltérés. A Magyarországon honos kisebbségek közül a cigány (roma) (11 fő) és német (3 fő) fordult elő (1 fő egyéb kategóriát választott).

Vallás szempontjából a leggyakoribb a katolikus, 278 fő, ez több mint a minta fele. Aztán a református (78 fő) és evangélikus (12 fő) vallásúak a leggyakoribbak – arányuk lényegesen elmarad a katolikusoktól. 24 fő (5%) nem kívánt válaszolni erre a kérdésre.

A jövedelemre vonatkozó kérdés vizsgálatakor megállapítható, hogy a leggyakoribb kategória az 50 és 100 ezer Ft közötti, a minta 41%-a, 204 fő. Ez megfelel az országos átlagnak. (KSH 2011) A válaszok megoszlása is kiegyensúlyozottnak tekinthető, azaz az átlagos kategória körül gyakoriak a jövedelmi értékek (20–50e Ft-ig 27%, 100 és 150e Ft között pedig 18,5%) A 300e Ft fölötti kategória elenyésző, az 1%-ot sem éri el, mindössze 3 fő.

A KSH adatai alapján később csoportosítottuk az egy főre jutó havi nettó jövedelmet, mely nyomán a következő kategóriák jöttek létre: deprivált, szegény, átlagos jövedelmű és jó helyzetű. A legtöbb válaszadónk egy főre jutó havi nettó jövedelme alapján a szegény kategóriába sorolható (41,4%). Őket követik a depriváltak (31,4%), míg az átlagos vagy jó jövedelműek együttesen is alig több mint a minta negyedét teszik ki (27,1%).

VI. A kutatás eredményeinek összegzése

VI. 1. Az internet és IKT eszközökre vonatkozó felhasználói jártasság vizsgálat összegzése

A kutatásunkban fontos kérdés volt, hogy a nem használat mögöttes okai között a tudás vagy a használat képességének hiánya mennyiben fellelhető. Mint az az elméleti részből kiderül, a digitális egyenlőtlenség elméletei kezdetben a hozzáférés egyenlőtlenségéről beszéltek, vagyis hogy a különböző társadalmi csoportoknak, rétegeknek eltérő esélyük van vagy volt az internethez és az IKT eszközökhöz való hozzáférésre. Az egyenlőtlen hozzáférés legfontosabb oka a gazdasági erőforrások különbözőségében rejlett.

Ma az internet penetrációja okán többé nem az a kérdés a digitális egyenlőtlenség vizsgálatakor, hogy ki fér hozzá és ki nem, hanem, hogy mire használja, és mennyire autonóm módon tudja ezt tenni, illetve milyen képességekkel rendelkezik az internet hasznos használatára vonatkozóan. Így merült fel a kérdés, hogy a nem használat oka a képességek hiányában rejlik-e. Kíváncsiak voltunk, és vizsgáltuk, hogy az egyes online, internetes tevékenységekre vonatkozóan mutatkoznak-e eltérések a használat autonómiájában a különböző társadalmi rétegek között.

Az IKT eszközökkel kapcsolatos felhasználói jártasság vizsgálati adatainak összegzése

Az IKT eszközökkel kapcsolatos jártasságok vizsgálatára vonatkozóan a kérdőívben arra voltunk kíváncsiak, hogy a válaszadók mennyire képesek az eszközök által nyújtott lehetőségeket kihasználni a mindennapi életük során. A válaszlehetőségek között szerepelt, hogy önállóan vagy segítséggel (online vagy személyes) tudják az adott feladatot elvégezni, illetve semmiképp. Külön fontos kiemelni azokat a válaszokat, hogy melyik funkciót, feladatot nem használta még soha.

A kérdőív 16. kérdésében húsz itemet szerepeltettünk. Az egyes itemekre adott válaszok átlaga 1,07–2,51 között alakult, változó szórásértékek mellett.

Az egyes itemekre adott válaszok átlaga alapján kialakult sorrendet három egységre bontva mutattuk be: az első öt item (ahol a szórás 1 alatt marad) az átlag alatti felhasználói jártasság, majd a következő kilenc item (ahol az átlagérték 1,9 alatti változó szórás mellett) az átlagos felhasználói jártasság, végül a 2,04 feletti átlagot mutató hat itemet magas szórás mellett az átlag feletti felhasználói jártasság.

Átlag alatti felhasználói jártasság itemek eredményeinek összegzése

Az átlag alatti felhasználói jártasságba olyan tevékenységek tartoznak, amelyek nem igényelnek magas tudást a felhasználó részéről, vagyis ezeket a mintában szereplők általában önállóan tudják elvégezni. A korábbi kutatásokból is kiderül (Digitális szakadék monitor 2004), hogy ezeknek a mindenki által végzett gyakori tevékenységeknek nincs differenciáló hatása, ha a szociológiai háttérváltozókkal hasonlítjuk össze.

Ugyanakkor fontos ezen itemek differenciált vizsgálatát is elvégezni, hiszen a kiindulásunk, miszerint ezt mindenki képes önállóan autonóm módon használni, is egy vizsgálható kérdés. Ez további oktatási, fejlesztési feladatokat jelölhet ki a különböző csoportok számára.

Az első öt item válaszainak százalékos megoszlásakor a következő eredményeket figyelhetjük meg. A legnagyobb mértékben, 96,5 százalékban SMS-t tudnak önállóan küldeni a vizsgálati korpuszba került válaszadók. Szintén magas arányban tudnak önállóan megtalálni honlapokat és e-mailt olvasni (93,7, illetve 92,9 százalék). Szöveget írni szintén sokan tudnak önállóan, 87,8 százaléka a mintának, de 4,9 százaléka még sosem használta ezt a funkciót. Magas arányban, 81,5 százalékban tudnak önállóan képeket, dokumentumokat letölteni, de 4,0 százalékuk ezt a funkciót nem használta még soha. Az eredményeket összegezve úgy gondoljuk, hogy ezen funkciókat jellemezhetjük úgy, hogy ezekre vonatkozóan magas jártassággal rendelkeznek a vizsgálati korpuszba került válaszadók. Tehát sokan megbízhatóan írnak sms-t, e-mailt, szövegeket a számítógép, táblagép, notebook, mobil- és okostelefon segítségével, illetve böngésznek honlapokat, és töltenek le képeket, dokumentumokat. Ezeket alapjártasságoknak, átlag alatti felhasználói szintnek tekintjük.

Átlagos felhasználói jártasság itemek eredményeinek összegzése

Az átlagos felhasználói jártassághoz kapcsolódó IKT tevékenységek a mintában az átlagok és szórás alapján kettős természetűek. Van olyan tevékenység, amelyet sokan és nagy önállósággal végeznek az online térben, de van olyan tevékenység, amelyre vonatkozóan keveseknek van tudása (magas szórásérték mellett).

Érdemes bemutatni azokat az itemeket, amelyeket a vizsgálati korpuszba került válaszadók még sosem használtak. Tíz százalék fölötti értéket kapott a mobilnévjegyártya fogadása (18,4 százalék), a Skype használata (13,3 százalék), dokumentumok, képek megosztása online felületen (13,2 százalék), közösségi portálok használata (10,6 százalék). Ezek a funkciók a legkevésbé használatosak a középső egység itemei közül.

A középmezőnybe tartozó jártasságok változatos képet mutatnak, akik használják, azok megbízhatóan boldogulnak a linkek, videók küldésével, fogadásával, a közösségi portálok használatával, de már nem ilyen egyértelmű a jártasság kérdése, ha e-mail-fiókot kell létrehozni, vagy programokat kell letölteni, használni, vagy dokumentumokat, képeket kell online felületen megosztani, ehhez már sokaknak kell külső segítség.

Az ebben a harmadban található funkciókhoz tartozó jártasságokat átlagos felhasználói szintnek nevezhetjük.

Átlag feletti felhasználói jártasság itemek eredményeinek összegzése

Az átlag feletti jártasságot jelentő tevékenységek között olyanokat találunk, amelyek leginkább alkalmasak arra, hogy a felhasználók hasznosan tudjanak online vagy IKT tevékenységeket végezni önmaguk számára. Ebben a csoportba az átlagok és szórás mellett láthatjuk, hogy kevesen kerültek be a vizsgálati korpuszba került válaszadók közül.

Összességében a minta alig több mint a fele mondta azt, hogy önállóan tud elektronikus ügyintézkést végrehajtani (59,1 százalék) vagy elektronikus banki szolgáltatásokat használni (59,9 százalék). Alkalmazásokat letölteni mobiltelefonra (53,9 százalék) vagy online tv-csatornákat, adásokat beállítani (52,2 százalék) még kevesebben tudnak önállóan. A legkevésbé az információmegosztó rendszereket (pl. Google Drive, Dropbox, Wetransfer) (50,8 százalék) vagy az online közös munkát (pl.: Google dokumentumok online szerkesztése) (40,8 százalék) képesek elvégezni. Ez a két legkevésbé

használt funkció, a válaszadók közül 23,6 és 29,1 százalék még soha nem használta ezt a lehetőséget az internetnek. A többi item esetében is 20 százalék fölötti a soha nem használók aránya a mintában.

Ennek megfelelően az utolsó harmadban található funkciókhoz tartozó jártasságokat átlagos *felhasználói szint feletti jártasságoknak* nevezhetjük.

VI.2. Internethasználati szokások vizsgálata – Mire és milyen gyakran használják a netet? vizsgálat összegzése

A 18. kérdésben azt szerettük volna megtudni, hogy mire használják az internetet és az egyéb elektronikus eszközöket, illetve hogy milyen gyakran teszik ezt a vizsgálati korpuszba került válaszadók. A válaszlehetőségek között a 16. kérdésben is szerepeltetett húsz itemet használtuk, amelyekre vonatkozóan ott megkérdeztük, hogy milyen jártasságokkal rendelkeznek. Így összehasonlíthatóvá válik, hogy a gyakori használat és a jártasság között van-e összefüggés.

A kérdőív válaszainak kódolásánál a naponta, gyakran az 1-es értéket, a ritkán, soha a 2-es értéket kapta. Az egyes itemekre adott válaszok átlaga 1,12–1,82 között alakult, alacsony szórás értékek mellett. Az itemeket két csoportba soroltuk az átlagok alapján: a 1,12–1,49 közötti átlagokat a gyakran használt funkciókba, az 1,51–1,82 közötti átlagokhoz tartozó itemeket pedig a ritkán használt funkciókba.

Kilenc item esetében találunk 1,5 alatti átlagot, tehát ezeket a funkciókat használják gyakran, akár naponta. Ezen itemek között megtaláljuk az átlag alatti felhasználói szint funkcióit, tehát láthatjuk, hogy ezen tevékenységekkel kapcsolatban magas jártassággal rendelkeznek a vizsgálati korpuszba került válaszadók, és gyakran is használják ezeket.

A gyakran használt funkciók között találunk olyanokat is – videomegosztó használata (pl.: Youtube, Indavideó, Vimeo), közösségi portál használata (pl.: esemény létrehozása, ismerősök felkutatása), linkek küldése, fogadása, programok megtalálása, letöltése, használata –, amelyekre vonatkozóan nem rendelkeznek magas jártassági szinttel a felhasználók, pedig gyakran használják ezeket.

Ha a naponta és gyakran százalékos megoszlást összeadjuk, akkor láthatjuk, hogy 85 százalék fölött olvasnak e-mailt, és böngésznek honlapokat. Szintén gyakran, 70 százalék körül írnak szövegeket, és töltenek le képeket, dokumentumokat, használnak videomegosztó rendszereket a vizsgálati min-

tában szereplők. A százalékos megoszlás alapján a mintában szereplők inkább ritkán használnak videomegosztó rendszereket, közösségi portálokat, küldnek vagy fogadnak linkeket, küldnek sms-t, és töltenek le programokat. Ezen funkciók százalékos megoszlása 60 százalék alatt van.

A második csoportba az 1,51–1,82 közötti átlagokhoz tartozó tizenegy item funkciót ritkán vagy soha nem használják a vizsgálati korpuszba került válaszadók.

A csoport itemjei a következők:

- Nyomtatás internetes oldalról
- Dokumentumok, képek megosztása online felületen
- Elektronikus banki szolgáltatások használata (pl. közüzemi számla, távszámla, díjnet stb.)
- E-mail-fiók létrehozása
- Skype használása
- Elektronikus ügyintézés (pl: pályázat)
- Alkalmazások letöltése mobiltelefonra
- Információmegosztó rendszerek használata (pl. Google Drive, Dropbox, Wetransfer)
- Online közös munka (pl.: Google dokumentumok online szerkesztése)
- Mobilnévjegykártya fogadása
- Online tv-csatornák, adások beállítása

Ha ezeket a funkciókat összehasonlítjuk a jártassági szintekkel, akkor azt látjuk, hogy részben az átlagos, részben az átlag fölötti felhasználói jártasságba tartozó itemeket találjuk meg itt. Tehát ezen tevékenységekkel, funkciókkal kapcsolatban átlagos és magas jártassággal rendelkeznek a vizsgálati korpuszba került válaszadók, és ritkán vagy soha nem is használják ezeket.

A százalékos megoszlás alapján azt láthatjuk, hogy 60 százalék alattiak a *nyomtatás internetes oldalról, dokumentumok, képek megosztása online felületen, elektronikus banki szolgáltatások használata (pl. közüzemi számla, távszámla, díjnet stb.)* – ezeket a funkciókat használják a vizsgálati korpuszba került válaszadók a legritkábban.

A funkciók közül az *e-mail-fiók létrehozása, Skype használása, elektronikus ügyintézés (pl: pályázatra), alkalmazások letöltése mobiltelefonra, információ-megosztó rendszerek használata (pl. Google Drive, Dropbox, Wetransfer)* 60 és 70 százalék között mozog, tehát a vizsgált minta inkább ritkán vagy nem használja ezeket a tevékenységeket.

Az itemek közül a legkevésbé az *online közös munka (pl.: Google dokumentumok online szerkesztése), mobilnévjegykártya fogadása, online tv-csatornák, adások beállítása* funkciókat használják gyakran.

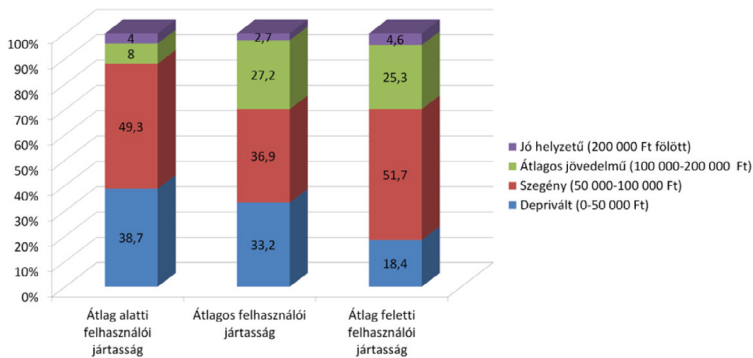
A soha nem használt kategóriában a legkiemelkedőbb az online közös munka, ezt a válaszadók 39,7 százaléka soha nem használta.

Ha a jártassági csoportokkal hasonlítjuk össze az eszköz használatának gyakoriságát, akkor azt látjuk, hogy az átlagos és átlag feletti jártassági szinthez tartozó itemeket találjuk a második csoportban. Tehát ezeket a tevékenységeket inkább ritkán vagy soha nem végzik a válaszadók, és ezekhez kapcsolódik magas jártassági szint. Olyan funkciókat találunk itt, amelyek a hasznos használati indexhez is tartoznak – elektronikus banki szolgáltatások, ügyintézés, alkalmazások letöltése, online munka –, de ezeket ritkán használják a mintában szereplők, és magas jártassági szint is kapcsolódik hozzá.

Összességében a leggyakoribb tevékenységek az e-mail-írás, -olvasás, honlapok böngészése, szövegek szerkesztése, írása számítógépen, a legritkábban végzett tevékenységek a mobilnévjegy fogadás, online tv-csatornák beállítása, de legkevésbé az online közös munka a jellemző a vizsgálati korpuszba került válaszadók körében.

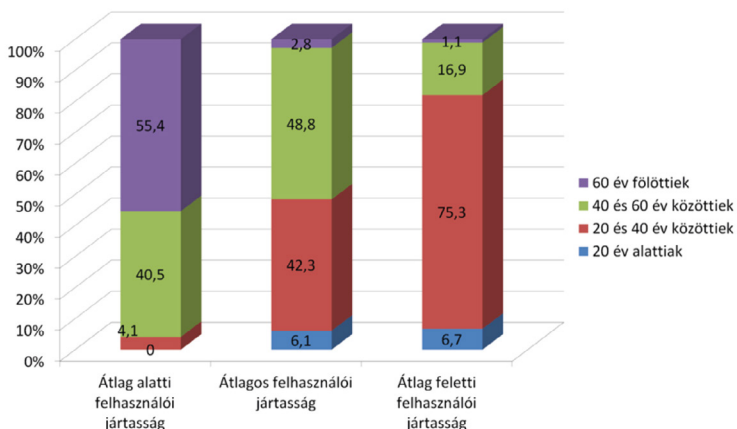
A gyakori és ritka IKT tevékenységek és a szociológiai háttérváltozók közti összefüggések vizsgálata eredményeinek összegzése

Megvizsgáltuk, hogy az IKT tevékenységek a gyakoriságon és százalékos megoszláson túl, milyen összefüggést mutatnak a különböző szociológiai változókkal, ezzel is árnyalva a képet a kapott eredmények tükrében. Az IKT tevékenységeket és szociológiai háttérváltozókat kereszttáblákkal vizsgáltuk, az elfogadott szignifikanciaszint 0,05 alatti. A következő szociológiai háttérváltozók összefüggésében találtunk szignifikáns összefüggéseket: életkor, gazdasági aktivitás, iskolai végzettség, jövedelem.

1. ábra: Felhasználói jártasság és jövedelmi kategóriák kapcsolata (N = 493) (sig. < 0,05)

Összességében azt láttuk, hogy a gyakran használt tevékenységeket életkor szerinti megoszlásban inkább a 20 év alattiak, illetve a 20 és 40 év közöttiek használják, gazdasági aktivitás szerint pedig kiemelkedik a tanulók csoportja az e-mail-olvasás, -írás, honlapok megtalálása és szövegírás számítógépen tekintetében. Iskolai végzettséget tekintve pedig az érettségizettek és a főiskolát, egyetemet végzettek csoportja emelkedik ki, kivéve a honlapok böngészését, ezt a 8 általános vagy az alatti végzettségűek is gyakran teszik. A jövedelem kevésbé meghatározó ezekben a tevékenységekben. Az e-mail-olvasás tekintetében találtunk szignifikáns összefüggést, de százalékos megoszlás tekintetében nincs nagy eltérés abban, hogy milyen jövedelme van valakinek, mindenki gyakran olvas e-mailt a mintánkban.

2. ábra: Felhasználói jártasság és életkor kapcsolata (N = 489) (sig. < 0,05)

Összességében a ritkán használt tevékenységek között felülreprezentáltak a 60 év fölöttiek életkor szerinti megoszlásban, gazdasági aktivitás tekintetében pedig inkább a tanulók használják ezeket a funkciókat. Iskolai végzettség tekintetében csak az online közös munka mutatott szignifikáns összefüggést, ezt inkább a főiskolát, egyetemet végzettek használják. A jövedelem nem mutat szignifikáns összefüggést egyik itemmel sem, tehát nem valószínű, hogy ezek használatát a jövedelem befolyásolja.

A hasznos tevékenységek használata is összefüggést mutat az életkorral, minél fiatalabb valaki, annál valószínűbb, hogy hasznos tevékenységeket is végez az interneten. Gazdasági aktivitás tekintetében a tanulók csoportja mutat szignifikáns összefüggést a hasznos tevékenységekkel. Iskolai végzettség és jövedelem tekintetében csak az e-bank és e-ügyintézés kapcsán találtunk szignifikáns összefüggést. Minél magasabb valakinek az iskolai végzettsége, illetve a jövedelme annál valószínűbb, hogy használ e-bank és e-ügyintézés funkciókat a neten.

VI. 3. A hasznos használati index vizsgálat eredményeinek összegzése

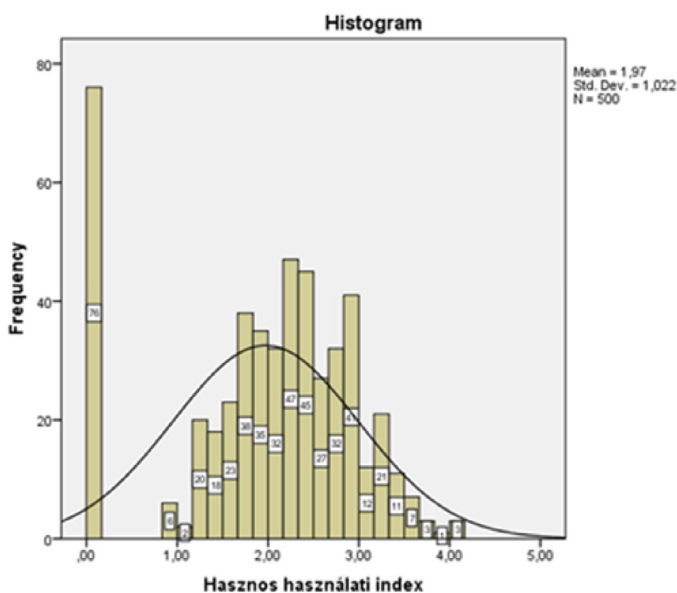
Kutatásunk kiindulópontja nem az, hogy ki fér hozzá az internethez és ki nem, hanem hogy ki mit csinál, és mit képes csinálni, amikor használja a világhálót; a használat minősége válik megkülönböztető dimenzióvá. Ennek legfontosabb vizsgálendő dimenziói a technikai apparátus, a használat autonómiájának, a képességek és készségek, a társadalmi támogatás és a használat céljának egyenlőtlenségei. A szakirodalom a használat sokszínűségében rejlő egyenlőtlenségeket főként a hasznos használat kifejezéssel köti össze. Ennek mérésére szolgál az ún. „Hasznos Használat Index” (HHI). Mivel hasznosságról van szó, az index készítésekor a valamilyen szempontból hasznosnak tekinthető (valamilyen tőke növelésére alkalmas) tevékenységeket célszerű bevonni. Így tehát nem került be a szórakozás, a csetelés, a fórum és az e-mail. (Ez utóbbi főleg azért, mert jókora elterjedtsége által igen csekély a differenciáló hatása.) Az index tehát azt mutatja meg, hogy ki hányféle célból szokta használni az internetet.

A kutatásunk ezen részében azt vizsgáltuk, hogy az infokommunikációs eszközök térhódítása hogyan hat a hagyományos társadalmi egyenlőtlenségek viszonyára.

Kutatásunkban létrehoztunk egy hasznos használati indexet a szakirodalom alapján, igyekeztünk a valamilyen szempontból hasznos – vagyis valamilyen tőke növelésére alkalmas – tevékenységeket, funkciókat bevonni az index kialakításába.

A kérdőívünkben olyan itemeket válogattunk össze, ahol a hasznos tevékenységek használatának gyakoriságára, ezekre vonatkozó jártasságukra vagy a konverziós funkciókra, az offline életbe való átkonvertálásra kérdeztünk rá.

Ennek megfelelően a 17-es, 18-as kérdések bizonyos itemjeit szerepeltettük az indexben, összesen 16 itemet.

3. ábra

A vizsgált mintának a hasznos használati index szerinti megoszlása fordított V alakot mutat a különböző szinteken elhelyezkedő személyek eloszlása alapján, vagyis a legalsó szinten (a 0 értéknél, egyetlen hasznos tevékenységet sem szokott csinálni) és a legfelső szinten (4,5 érték, az összes hasznos lehetőséget használja) elhelyezkedők vannak a legkevesebben, és a középső szinten a legtöbb (a 2,3 értéket érték el a legtöbb).

A hasznos használati index és a szociodemográfiai változók közti összefüggések

Feltételeztük, hogy a HHI index értéke más és más a különféle szociodemográfiai csoportokban. Korábbi vizsgálatok (Digitális szakadék monitor 2004) a legmarkánsabb eltéréseket az életkor és az iskolai végzettség (amelyek persze nem függetlenek egymástól) esetében tapasztaltak. Az új változóként bevezetett indexszámot és szociológiai háttérváltozókat keresztábrákkal vizsgáltuk, ahol a Pearson-féle Chi-négyzet 0,05 alatti szignifikanciaszintet fogadtuk el.

A következő változók összefüggésében vizsgáltuk meg ezt: nem, településhierarchia, gazdasági aktivitás, életkor iskolai végzettség és jövedelem.

A nemek tekintetében nem találtunk szignifikáns összefüggést, de a többi öt változó esetén igen.

Korábbi vizsgálatokban DiMaggio és Hargittai megállapítják, hogy az iskolázottság és a jövedelem erősen növeli a „tőkenövelő” használat valószínűségét (DiMaggio és Hargittai 2002). Továbbá azt találták, hogy az internet használatához szükséges készségek és képességek egyenlőtlen eloszlásáról nincsenek pontos adatok, az alacsony iskolai végzettséggel rendelkezők és a nők magabiztossága a használat területén kisebb, mint az átlag (Hargittai 2003).

Kutatásunk eredményeit összegezve láthatjuk, hogy az iskolázottság és jövedelem tekintetében hasonló eredményekre jutottunk. Továbbá a lakóhely, a gazdasági aktivitás és az életkor is befolyással van a hasznos használat valószínűségére. A nagyon hasznosan használók csoportját leginkább a tanulók, illetve a gazdaságilag aktív, megyeszékhelyen lakó, 20 és 40 év közötti, főiskolát vagy egyetemet végzett és jó jövedelmi helyzetűek alkotják.

Tehát az iskolázottság, a jövedelem nagysága, a településhierarchia, az életkor és a gazdasági aktivitás jelentősen növeli annak valószínűségét, hogy valaki hasznos tevékenységeket végez az interneten, vagyis annak lehetőségét hordozza, hogy társadalmilag hasznos tőkét szerezzen az interneten. Ezt a csoportot nagyon magas hasznos használati index jellemzi.

Annak vizsgálatát, hogy ezt a lehetőséget mennyiben konvertálják a csoportba tartozók, a következő fejezetekben taglaljuk. Megvizsgáljuk, hogy a hasznosan internetet használni tudók mennyire konvertálják az offline életbe ezeket a tudásokat, tőkét.

A hasznos használati index és a felhasználói jártasság összefüggései

A korábbi fejezetekben bemutattuk az IKT eszközökre vonatkozó jártasságot és azok összefüggéseit. Feltételeztük, hogy összefüggést találunk a használat gyakorisága, mennyisége, tapasztalata, a felhasználói jártasság és a hasznos használat között.

Crosstabulation						
			HHI csoportok			Total
			nem használnak	hasznosan használnak	nagyon hasznosan használnak	
Felhasználói jártasság	Átlag alatti felhasználói jártasság	Count	78	0	0	78
		% within Felhasználói jártasság	100,0%	0,0%	0,0%	100,0%
	Átlagos felhasználói jártasság	Count	44	193	96	333
		% within Felhasználói jártasság	13,2%	58,0%	28,8%	100,0%
	Átlag feletti felhasználói jártasság	Count	0	27	62	89
		% within Felhasználói jártasság	0,0%	30,3%	69,7%	100,0%
Total	Count	122	220	158	500	
	% within Felhasználói jártasság	24,4%	44,0%	31,6%	100,0%	

Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	340,602 ^a	4	,000
Likelihood Ratio	332,752	4	,000
Linear-by-Linear Association	209,037	1	,000
N of Valid Cases	500		

A felhasználói jártasság és a hasznos használati index között szignifikáns összefüggést találunk. A táblázatból kiolvasható, hogy az átlag alatti felhasználói jártassággal rendelkezők teljes mértékben lefedik a nem hasznosan

használók csoportját. Az átlagos felhasználói jártassággal rendelkezők legtöbbször a hasznosan használók csoportjában vannak (58 százalék). Az átlag feletti felhasználói jártassággal rendelkezők a nagyon hasznosan használók csoportjában felülreprezentáltak (69,7 százalék).

A *HHI és a felhasználói jártassági szintekhez* tartozó itemek közötti szignifikáns összefüggéseket is bemutattuk.

Az átlag alatti felhasználói jártassághoz tartozó itemek és a HH index között szignifikáns összefüggést találtunk. Összességében elmondhatjuk az eredmények alapján, hogy a bemutatott tevékenységeket az átlagértékek és a százalékos megoszlás alapján gyakran végzik a vizsgálati korpuszba került válaszadók, ezekhez magas jártassági szint tartozik, de ezt differenciáltabban láthatjuk a keresztábrákban, hogy a válaszadók közül minden esetben kiemelkedik a nagyon hasznosan használók csoportja, és alul marad a nem hasznosan használók csoportja.

Összességében azt látjuk, hogy a nagyon hasznosan használók csoportja az átlagos felhasználói szinthez tartozó itemek mindenképpen kiemelkedik a használat gyakoriságát tekintve. Ebben kiemelkedő, 75 és 80 százalék közötti tevékenységek a nyomtatás internetes oldalról, linkek küldése, fogadása, videomegosztó rendszerek használata, közösségi portálok használata, programok megtalálása, letöltése, használata.

A nem hasznosan használók csoportja pedig leginkább közösségi portálokat, illetve videomegosztó rendszereket használ, a többi funkciót csak ritkán vagy soha.

Az átlag feletti felhasználói jártasságot igénylő itemek esetén is jellemzően a nagyon hasznosan használók csoportja a gyakoribb használó, de találunk olyan tevékenységeket, amelyeket egyik csoport sem használ gyakran, mint az alkalmazások letöltése vagy az online tv beállítások. Az e-bank szolgáltatásokat, az e-ügyintéztést, az információmegosztó rendszereket (pl. Google Drive, Dropbox) vagy az online közös munkát szintén a nagyon hasznosan használók csoportja használja.

VI.4. Az internet és az IKT eszközök hasznos használati szokásai vizsgálatának összegzése

Az eszközhasználati és internethasználati szokásokat a tevékenység típusai alapján is vizsgáltuk. Megnéztük, hogy egyes tevékenységek végzése mennyire jellemző a mintánk válaszadói között. *A kérdőívben a tevékenységeket úgy ha-*

táraztuk meg, hogy azok alkalmasak lehetnek a bourdieu-i tőkék megszerzésére is akár. A használati szokásból még nem tudjuk meg, hogy valóban konvertálják is az interneten megszerezhető erőforrásokat, csak azt tudjuk meg, hogy használják-e úgy a válaszadók az internetet és az IKT eszközöket, hogy az akár alkalmas lehet a tőkefajták megszerzésére és a mindennapok világában való hasznosításra. A tőkekonverzió esetében arra kérdeztünk rá, hogy volt-e már olyan, hogy az interneten szerzett előnyöket az offline életben hasznosította. Itt arra kérdeztünk rá, hogy milyen tevékenységekre használják az internetet.

A harminc itemből álló kérdéscsoport állításait 1-től 5-ig kellett értékelnie a válaszadóknak, ahol az 1-es jelölte az egyáltalán nem jellemző és az 5-ös teljes mértékben jellemző kategóriát.

Legalacsonyabb arányban a párkeresésre, párkapcsolat kialakításra és fenntartására használják az internetet, itt a szórás értéke is alacsony, legmagasabb arányban pedig a közösségi oldalakat használják a válaszadóink, itt a szórás nagy.

Ha egyenként megnézzük az itemeket, sok izgalmas információt találhatunk már az egyszerű százalékos elemzés során is.

A gazdasági itemek bemutatása

Összességében ha a gazdasági kategória itemjeinek az ötössel jelölt, vagyis nagyon jellemző kategóriáit nézzük, akkor azt találjuk, hogy a *legmagasabb arányban munkára használják* az internetet, aztán pedig az utazáshoz információ- és szálláskeresésre. Ennél a két itemnél a minta valamivel több mint egyötöde a nagyon jellemző kategóriát jelölte. *10 százalék alatti* a nagyon jellemző kategóriát jelölők aránya a *pályaismeretre, pályaválasztásra* vonatkozó információszerzési célú internethasználat, illetve a *munkakeresésre és pénzügyek* intézésére is nagyon jellemzően a minta kevesebb mint 10 százaléka használja az internetet.

Kapcsolati itemek bemutatása

Összességében a kapcsolati itemekből azt olvashatjuk ki, hogy *legmagasabb arányban a közösségi oldalakat használják* a válaszadók, itt azonban kevesebben szereznek információk a kapcsolati hálójukba tartozókról, mint ahányan megosztanak magukról információkat. *Legkisebb arányban a társkeresésre, párkapcsolat kialakítására és fenntartására használják* a világhálót. Talán ennél a kategóriánál, a kapcsolati használat esetében ütközik ki, hogy attól, hogy

a használatra jellemző a tevékenység, még nem biztos, hogy tőke is nyerhető belőle. Noha a közösségi oldalakat a mintába került válaszadók 43,6 százaléka használja, a barátaival interneten kapcsolatot tart a válaszadók 30 százaléka, és új baráti kapcsolatok kialakítására is a válaszadók 11,6 százaléka használja az internetet, mégis a kapcsolati tőkekonvertálók vannak legkevesebben a mintában. Mint később látni fogjuk, a válaszadók közül azok, akik az internetes kapcsolataik révén előnyöket tudnak szerezni, vagyis a kapcsolatokat más tőkébe be tudják forgatni, a minta mindössze alig több mint 3 százalékát teszik ki.

A kulturális itemek bemutatása

Összességében a kulturális kategória itemjeiből azt láthatjuk, hogy leginkább iskolai és munkahelyi feladatok megoldására használják az internetet a válaszadóink, illetve a hírekre és időjárásra kíváncsiak. Legkevesebé a divatot követik, vagy játszanak az interneten. *A leginkább gyakori tevékenységek között szerepel olyan, amely segíthet vagy hozzájárulhat a tőkeszerzéshez az interneten keresztül – vagyis hasznos használat –, és olyan is, amely erre nem alkalmas. A legkisebb arányszámokkal olyan tevékenységek szerepelnek, amelyek olyan kulturális javak, amelyek nem is használhatóak tőkeszerzésre.*

VI.5. A tőkekonverziós folyamatok vizsgálati eredményeinek összegzése

A kutatásunk egyik fő kérdése az volt, hogy az interneten elvileg könnyebben, olcsóbban és gyorsabban megszerezhető gazdasági előnyöket, heterofil kapcsolatokat és kulturális javakat az internethasználók megszerzik-e, vagyis használják-e az internetet ilyen erőforrások megszerzéséhez.

Az adatok egyszerű elemzésével azt néztük meg először, hogy a bourdieui tőkék közül a gazdasági, kapcsolati és kulturális tőkére vonatkozó használat milyen sajátossággal bír.

A gazdasági index itemei közül legmagasabb arányban olcsóbban igyekeznek termékekhez hozzájutni, illetve interneten keresnek olyan információt, amely segít az álláskeresésben vagy iskolaválasztásban. A minta egészét nézve legkevesebé termékek eladására használják a válaszadók az internetet.

Az elméletből az derült ki, hogy a gazdasági tőke ugyan alapja a többi tőkének, azonban csupán a gazdasági erővel nem könnyű érvényesülni. Az internetet a minta válaszai alapján *gazdasági értelemben inkább a spórolásban*

való segítségként használják, illetve az álláskeresés és iskolaválasztás körüli döntéshez.

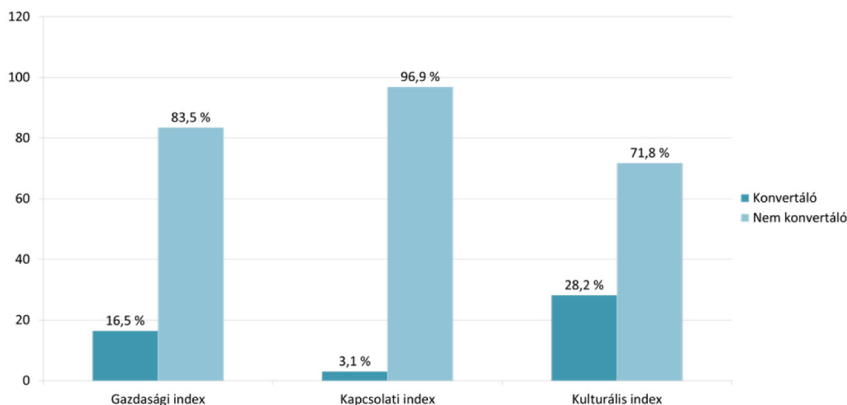
Megnéztük, hogy a minta válaszai alapján mit láthatunk a kapcsolati erőforrások tekintetében. Vajon használják-e az internetet a válaszadók a kapcsolataik bővítésére, illetve az internetes kapcsolatok révén szerzett információk alapján a kapcsolati erőforrást beforgatják-e más előnyök megszerzésébe.

Összességében a *kapcsolati index* itemei közül azok esetében látunk *magasabb százalékokat, amelyek olyan információk megszerzéséről szólnak, amelyek segítségével spórolni lehet.* Az egésze-ről szóló információk a legértékesebbek, hiszen itt a legnagyobb a kockázata a hibás döntésnek. Megfelelő offline kapcsolat nélkül több idő és pénz a jogi, műszaki információk megszerzése is. A kifejezetten barátkozási vagy társkeresési lehetőségekkel azonban kevesen élnek a mintából. *Legkevésbé sikeres az internetes kapcsolat a munkaszerzés szempontjából.*

Összességében a kulturális index elemeinél azt láthatjuk, hogy *a legmagasabb arányban a filmek nézése jelenik meg, és jelentős még a munkához, iskolához kapcsolódó feladatok esetében az internet adta lehetőségek használata.* A kulturális index elemei közül legalacsonyabb arányban a magaskultúrához vagy „öncélú” kulturális javakhoz jutás szerepel, bár a gyakran és ritkán kategóriák összevonásával nem elhanyagolható az arányuk.

Tőkekonverzió a tőkeindexek viszonylatában

Kutatásunk szempontjából fontos és érdekes kérdés, hogy összességében a válaszadók milyen arányban tudnak internetes erőforrásokra építve tőkét konvertálni, vagyis *milyen arányban használják az internetet a társadalmi cselekvési terük bővítésére olyan lehetőségek kihasználásával, amely a társadalmi helyük alapján nem lenne lehetséges a világháló nélkül.*

4. ábra: A minta százalékos megoszlása tőkefajtként a konvertálók és nem konvertálók között

Összességében nem magas azok aránya, akik az interneten gyorsan, könnyen és olcsón megszerezhető erőforrásokat beforgatják a hétköznapiak megkönynyítésébe, a társadalmi folyamatok hatásának tompítása érdekében. Legnagyobb arányban a kulturális tőke fordítódik be az offline életbe a válaszadók 28,2 százalékánál. A gazdasági tőkét konvertálók 16,5 százalékban képviselik magukat a mintában, amely nem magas arány, de messze túlszárnyalja a kapcsolatitőke-index arányát. Legkevésbé a kapcsolati tőkét használják a helyzetük javítására a válaszadók. Ezt mindössze 3,1 százalék teszi.

Kíváncsiak voltunk, hogy azok tartoznak-e a konvertálók táborába, akik ezzel változtatni tudnak az eredeti, nem kedvező társadalmi pozíciójukon. Ennek megismerésére az adatok további elemzését végeztük el.

Megnéztük, hogy a jövedelmi kategóriákkal összehasonlítva azokat, akik konvertálják az interneten megszerezhető előnyöket a mindennapi életükbe, milyen összefüggéseket láthatunk meg. Összességében elmondható, hogy a jövedelmi kategóriák és a tőkefajtként konvertálása között egyik tőke esetében sem találtunk statisztikai összefüggést, azonban minden esetben a magasabb jövedelműek tudnak az internet előnyeivel nagyobb mértékben élni. Legkevésbé a kapcsolati tőke hangsúlyos, és leginkább a kulturális tőkét konvertálják az offline életbe minden jövedelmi kategóriában.

Az iskolai végzettség az egyik rétegző tényező. Megnéztük az adatokat tehát eszerint is. Összességében azt láthatjuk, hogy az iskolai végzettség nem differenciál jelentősen az interneten megszerezhető gazdasági előnyök

tekintetében. Negatív olvasatban azt mondhatjuk, hogy azok, aki valószínűleg jobb helyzetűek, hasonló arányban élnek az interneten olcsón és könnyen megszerezhető gazdasági előnyökkel, mint azok, akiknek erre nagyobb szükségük lenne. Pozitív olvasatban úgy is fogalmazhatunk, hogy az alacsony iskolai végzettségi kategóriákban – az alapfokú végzettséget sem szerettek kivételével – szinte mindenhol egyhatod arányú a konvertálók százalékos megoszlása. Statisztikai összefüggést nem találtunk.

A kapcsolati tőke és az iskolai végzettség között statisztikai összefüggést nem találtunk. *A tendencia azonban látszik, vagyis minél magasabb az iskolai végzettség, annál valószínűbb, hogy érvényes kapcsolatokra tudunk szert tenni, így éppen azoknak van kisebb esélyük a hídszerű kapcsolatok kialakítására, akiknek nagyobb szükségük lenne rá.*

Akinek nincs meg az alapfokú végzettsége, vagyis kevesebb mint nyolc általánossal rendelkezik, az egyáltalán nem él az interneten megszerezhető kulturális javakkal, míg akik főiskolai vagy annál magasabb végzettséggel rendelkeznek, azok több mint 40 százalékos arányban élnek ezzel. Azok jutnak kulturális előnyökhöz az interneten keresztül, akik eleve magasabb kulturális szinttel rendelkeznek, *vagyis a társadalomban adott hátrányok és előnyök felerősödnek az iskolai végzettség és a kulturális index összefüggésében.*

Azt is megállapítottuk, hogy az iskolai végzettség tekintetében általában a kulturálistőke-index és a magaskultúra indexe hasonló eredményt mutat, néhol azonos az arány, néhol néhány százalékkal alacsonyabb, de a tendenciák nem változnak jelentősen.

Az iskolai végzettség és a tőkekonverzió vizsgálatának esetében az érettségi megléte jelent változást. Az érettségi hiánya az adatok szerint csökkenti az esélyt minden tőkefajta esetében a konverzióra, vagyis arra, hogy a társadalmi folyamatok által determinált pozíciójukon a mintába került válaszadók változtassanak.

A gazdasági aktivitás és munkapozíció szintén a társadalmi rétegződés vizsgálatának elemző tényezője. Érdeemesnek találtuk megnézni, hogy az internet segítségével megváltozik-e a tőkék hozzájutási feltétele, ha ezzel a rétegző tényezővel vetjük össze a konvertálókat.

A gazdasági aktivitás és a **gazdaságitőke-index** összehasonlítása kapcsán azt találjuk, hogy a négy 20 százalék feletti arányban konvertáló csoport a vállalkozók, az alkalmi munkások, a munkanélküliek és a tanulók. *A nyugdíjasok vagy a nyugdíj mellett dolgozók egyáltalán nem élnek az internet adta gazdasági előnyökkel.*

A kapcsolatitőke-konvertálók és a gazdasági aktivitás változóinak összehasonlításában a jelentősebb konvertálók között az alkalmi munkavállalók és a gyeken, gyeden lévő kismamák vannak. Teljesen kimaradnak a konvertálók köréből a nyugdíjasok, még ha dolgoznak is munka mellett, és a munkanélküliek.

A **kulturális index** és gazdasági aktivitás összefüggésében az alkalmazottak, munkanélküliek és a tanulók képviseltetik magukat magasabb arányban. A nyugdíjasok, még ha dolgoznak is a nyugdíj mellett, nem használják ilyen célra az internetet. A **magaskultúra** összehasonlításában azt láttuk, hogy a munkanélküliek és az alkalmi munkavállalók a magaskultúrát fogyasztják. Ez pozitív olvasatban úgy fogalmazható, hogy *a válaszadóink közül a legalsó munkapozícióban több mint egyhatod, és a munkapiacról teljesen kiszorulóik körének csaknem fele olyan tőkét konvertál az internetről, amely a társadalmi pozíciójukat javíthatja.*

Az életkor meghatározó tényezője az internethasználati szokásoknak, még inkább a jártasságnak. A tőkekonverzió kapcsán is felmerült már más szociológiai háttérváltozók esetében, hogy az életkor nem kihagyható elemzendő változó a tőkekonverzió vizsgálata során. Megnéztük, hogy különböző életkori kategóriák hogyan függenek össze a konverziós sajátosságokkal. *Minden tőketípus esetében szignifikáns összefüggés mutatkozik a konvertálók és az életkor összehasonlításában. A 20–40 év közötti korosztály a nyertes, és a 60 év fölöttiek a vesztesek, akik semmilyen tőkét nem tudnak beforgatni a mindennapi élethelyzetük javításába.*

Megnéztük azt is, hogy a *különböző társadalmi rétegcsoportok* hogyan tudnak élni az internet adta gazdasági előnyökkel.

Összességében az látszik, hogy a *legalsó rétegek kategóriáiban nem a legalacsonyabb a gazdasági előnyök beforgatása a mindennapi életbe.* A legjobb helyzetűek gazdaságítóke-konvertálói többen vannak a falvakban, mint a városokban. *Az alacsony jövedelmi kategóriában aktívak között nincs jelentős különbség abban, hogy falun vagy városban élnek.*

A pozitív olvasata ezeknek az adatoknak – különösen, ha hozzá vesszük a korábbi adatokból, hogy a gazdasági konvertálók között magas (33%) arányban vannak a munkanélküliek –, hogy *mind a városban, mind a falvakban a szegények és inaktívak az internet segítségével egyharmad, illetve egyhatod arányban tudnak gazdasági haszonra szert tenni az interneten keresztül.*

A kapcsolatitőke-index esetében az elemszámok alacsonyak (kevés a kapcsolatitőke-konvertáló a mintában), így az adatokból messzemenő következtetés levonására nem vállalkozhatunk – statisztikai összefüggés sincs –, de az talán tendenciaként megállapítható, hogy *internetes kapcsolati tőkére inkább építenek jó jövedelemmel rendelkező városiak.*

A kulturális indexet összevetve a rétegekkel azt láthatjuk, hogy *legnagyobb arányban a falun élő jó anyagi helyzetű aktívak konvertálók*, vagyis azok, akik csak települési hátránnyal küzdenek. Összességében statisztikai összefüggés nem látszik a rétegek és a kulturálistőke-konvertálók között, de egyik kategóriában sincsenek kevesebben, mint a réteghez viszonyított egyötöd.

A réteghelyzet és a konvertálók összefüggésének során végig ott lappangott a kérdés, hogy a réteghelyzeten túl nincs-e más fontos tényező. Különösen az idősök közötti alacsony arányszám és a 20–40 évesek kapcsán talált szignifikáns összefüggés vezet arra bennünket, hogy megnézzük, hogy *a hasznos használat milyen összefüggéseket mutat a tőkekonverzióval a különböző tőkefajták tekintetében.*

A hasznos használók vagy nagyon hasznos használók és a tőindex összehasonlításából azt kaptuk, hogy konvertálók összesen 98,6 százaléka ebbe a kategóriába esik. *Erős szignifikáns összefüggést találtunk a hasznos használat és a gazdaságitőke-konvertálók között.*

A **kapcsolati index** vizsgálatánál 13 elemszámú konvertáló közül 12 válaszadó nagyon hasznos használó, 1 fő pedig hasznos használó.

Összegezve az eredményeket azt *állíthatjuk biztosan, hogy a mintába bekerültek alacsony arányban tőkekonvertálók. Közülük azok tudnak előnyt szerezni az interneten olcsón, könnyen és gyorsan elérhető erőforrásokból, akik 20–40 év közöttiek, és hasznos használók.*

Nincs szignifikáns összefüggés, de talán tendenciaként megállapítható, hogy nagyobb esélye van a tőkekonverzióra annak, akinek magas az iskolai végzettsége, és jó anyagi helyzetben van. Mind a kétváltozós elemzés, mind pedig az összevont réteghelyzet elemzése azt mutatja, hogy a lakóhely típusa vagy a gazdasági aktivitás nem differenciál jelentősen a konverzió tekintetében.

Az internetes oldalak jellemzőinek preferenciáját is vizsgáltuk. Az igények megismerése segíthet abban, hogy hatékonyabban működő információs honlapokat lehessen létrehozni, vagy még inkább abban, hogy a különböző sajtóosságokkal és igényekkel bíró csoportok biztonságosan és szívesen olvassák azokat. Vagyis csökkenthető lehet az online egyenlőtlenségek mértéke.

Összességében a weboldakkal szemben az az elvárás látszik, hogy legyen funkcionális, interaktív, biztonságos, ne kérjen adatokat, ne kelljen feltétlenül regisztrálni. Nem fontos a weblapok esetében, hogy kapcsolatban legyen közösségi oldalakkal, és hogy reklámok legyenek rajta. Az akadálymentesség minden korosztály számára fontos tényező.

Felhasznált irodalom

- Agre, Philip E. (2002):
Real-Time Politics: The Internet and the Political Process
http://www.giovaninavarria.com/pdf_docs/agre/agre_real-time.p
Letöltve 2014. 10. 23.
- Allan, G.(1979):
A Sociology of Friendship and Kinship.
Unwin. London.
- Andorka Rudolf (2006):
Bevezetés a szociológiába.
Budapest. Osiris.
- Angelusz Róbert – Fábíán Zoltán – Tardos Róbert 2006:
Digitális egyenlőtlenségek és az infokommunikációs eszközhasználat válfajai.
Elektronikus változat.
Letöltés ideje 2014. augusztus
- Angelusz Róbert – Tardos Róbert (1997):
A kapcsolathálózati erőforrások átrendeződésének tendenciái a kilencvenes években
Http://www.tankonyvtar.hu/en/tartalom/tamop425/0010_2A_08_Kapcsolathalo_elemzes_szerk_Takacs_Karoly/ch03s02.html
Letöltés: 2014. 06. 21.
- Bognár Éva – Dessewffy Tibor – Galács Anna – Pintye István – Rét Zsófia
– Ságvári Bence – Sülyi Áron (2004):
Digitális szakadék monitor.
<http://mek.oszk.hu/06500/06560/06560.pdf> Letöltés: 2013. 11. 05.
- Bourdieu, P. (1978):
A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése.
Budapest, Gondolat.
- Bordieu Pierre (1982):
Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke.
In: Angelusz Róbert (Szerk.) A társadalmi rétegződés komponensei. Budapest. Új Mandátum Könyvkiadó.

- Bourdieu Pierre (1987):
A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése.
 General Press Kiadó
- Bourdieu, Pierre (1997):
 „Ökonomische Kapital, kulturelles Kapital, soziales Kapital.” *Soziale Welt*,
 Sonderband 2. 183–198. oldal. A jelen fordítás forrása: Angelusz Róbert
 (szerk.): *A társadalmi rétegződés komponensei. Válogatott tanulmányok.*
Új Mandátum, Bp., 1997, 156–177. old.
- Bóhm Antal (2003):
Az ezredvég magyar társadalma.
 Budapest. Rejtjel Kiadó.
- Czakó Ágnes (1997):
Szervezetek, szerveződések a társadalomban
http://www.tankonyvtar.hu/en/tartalom/tamop425/0010_2A_01_Czako_Agnes_Szervezetek_szervezodesek_a_tarsadalomban-Szervezetszociologiai_jegyzetek/ch13s02.html#ftn.id546687 Letöltés: 2014. 05. 22.
- Czakó Ágnes – Sik Endre (1995):
A hálózati tőke szerepe Magyarországon a rendszerváltás előtt és után.
 2000. 7. sz., 3–12. o.
- Cho, Jaeho, Homero Gil De Zuniga, Hernando Rojas, Dhavan V. Shah. (2003):
Beyond Access: The Digital Divide and Internet Uses and Gratifications IT&Society.
 Vol.1., Issue 4. (Spring): pp. 46–72. (<http://www.stanford.edu/group/siqss/itandsociety/v01i04/v01i04a05.pdf> Letöltve 2013. 10. 13.)
- Coleman, James S. (1990):
Foundations of Social Theory.
 The Belknap Press of Harvard University Press. Cambridge, Massachusetts.
- Coser, R. (1975):
The complexity of roles as seedbed of individual autonomy.
 In: L. Coser (szerk.): *The Idea of Social Structure: Essays in Honor of Robert Merton.* 237–263. Harcourt Brace Jovanovic. New York.

- Csüllög Krisztina (2012):
Kapcsolatok online és offline. Az internet és más infokommunikációs technológiák szerepe a privát kapcsolathálózatokban
http://phd.lib.uni-corvinus.hu/665/2/Csullog_Krisztina_thu.pdf
Letöltve: 2014. 08. 12.
- DiMaggio, Paul, Hargittai Eszter (2002):
„Digital Divide’ to ‘Digital Inequality’: Studying Internet Use As Penetration Increases
ESDIS – http://europa.eu.int/comm/employment_social/soc-dial/info_soc/esdis/index.htm
- DiMaggio, Paul, Eszter Hargittai, Celeste, Coral, and Shafer, Steven (2004):
From Unequal Access to Differentiated Use: A Literature Review and Agenda for Research on Digital Inequality
<http://www.webuse.org/pdf/DiMaggioEtAl-DigitalInequality2004.pdf>
Letöltés 2013. 10. 23.
- Elekes Györgyi (2011):
Kutatás közben.
EDUCATIO 2011/2 253–281.p
- Falus Iván (1998):
Az oktatás stratégiai és módszerei.
In: Falus Iván (Szerk.) *Didaktika. Elméleti alapok a tanítás tanuláshoz.*
Bp. Nemzeti Tankönyvkiadó
- Falus Iván (1998):
Az oktatás stratégiai és módszerei.
In: Falus Iván (Szerk.) *Didaktika. Elméleti alapok a tanítás tanuláshoz.*
Budap. Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Ferge Zsuzsa (1969):
Társadalmunk rétegződése: elvek és tények.
Budapest. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Giddens, Anthony (2003):
Szociológia.
Budapest. Osiris.

Granovetter (1991):

The Strength of Weak Ties. A Network Theory Revisited. Social Structure and Network Analysis.

(Szerk.: P. Marsden – N. Lin.) Sage Publications, Beverly Hills, 1982.

105-130. A jelen fordítás eredeti megjelenése: Angelusz Róbert és Tardos Róbert (szerk.): *Társadalmak rejtett hálózata*. Magyar Közvéleménykutató Intézet, Bp., 1991. 371–400. old.

Gyarmati Andrea (2009):

Hogyan verjük hidat az idősekhez?

http://www.infonia.hu/digitalis_folyoirat/2009_4/2009_4_gyarmati_hid.pdf

Letöltve 2014. 07.12.

Lin, Nan (1991):

Social Resources and Social Mobility: A Structural Theory of Status Attainment.

Kézirat, 1987. február. A jelen fordítás forrása: Angelusz Róbert és

Tardos Róbert (szerk.): *Társadalmak rejtett hálózata*. MKI, Budapest, 1991. 23–49. old.

Mills, C. W. (1972):

Az uralkodó elit . _releaseinfo_.

Gondolat. Budapest.

Norris, Pippa. (2001):

Digital Divide?

Civic Engagement, Information Poverty and the Internet in Democratic Societies. *New York, Cambridge University Press.*

NTIA. 2002.

A Nation Online.

Washington, DC: US Department of Commerce.

http://www.ntia.doc.gov/ntiahome/dn/nationonline_020502.htm

Pongrácz Tiborné – Spéder Zsolt 2003:

Élettársi kapcsolat és házasság - hasonlóságok és különbségek az ezredfordulón.

In: Szociológiai Szemle 2003/4

Pumam, Robert D. (1993):

Social Capital and Public Affairs.

in *The American Prospect*, tavasz 1–8.

Sik E. (1988).

Az örök kaláka..

1988. Gondolat. Budapest.

Utasi Ágnes (1988):

Presztízs, életstílus, fogyasztás.

In: Gábor Luca (szerk.): Egyenlőtlen helyzetek. Budapest: Kossuth Könyvkiadó (p. 63–88.)

Utasi Ágnes (1994):

Időskori kapcsolatháló.

In: Turgonyi J.(szerk.): Időskorúak önismerete. Budapest: Népjóléti Minisztérium (p. 61–77.)

Utasi Ágnes (2000):

Életminőség és kapcsolatok.

= INFO- Társadalomtudomány, 2000, 50.

Utasi Ágnes (2001):

A társadalmi integráció és szolidaritás alapjai: a bizalmas kapcsolatok

<http://www.c3.hu/scripta/szazadveg/24/utasi.htm> Letöltés 2014. 05. 12.

Vámosi Zoltán (2001):

Szociológiai aspektusok.

Budapest. Gábor Dénes Főiskola LSI Oktatóközpont.